

Περιφερειακές ανισότητες στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Γιώργος ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Andres RODRIGUEZ-POSE

Εισαγωγή

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) αποτελεί την μόνη προσπάθεια οικονομικής ολοκλήρωσης σε διεθνές επίπεδο που έχει θεσμική υποχρέωση να αντιμετωπίζει τις ανισότητες μεταξύ των κρατών μελών και των περιφερειών της και έχει διαθέσει τις τελευταίες δύο δεκαετίες αρκετούς πόρους προς αυτή την κατεύθυνση. Παρά το γεγονός αυτό, μια σειρά αναλύσεις εκτιμούν ότι οι ανισότητες παραμένουν σε υψηλά επίπεδα (EC 1999). Σε θεωρητικό επίπεδο, η σχέση οικονομικής ολοκλήρωσης και περιφερειακών ανισοτήτων ή χωρικής συναχής εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο διαλόγου και επιστημονικής αντιπαράθεσης. Στην μια άκρη της αντιπαράθεσης βρίσκονται προσεγγίσεις και σχολές σκέψης που κινούνται γύρω από την βασική αντίληψη ότι μακροχρόνια η οικονομική ολοκλήρωση οδηγεί σε μείωση των ανισοτήτων¹, καθώς απελευθερώνει δυναμικές που συμβάλλουν στην διάχυση

της ανάπτυξης και στις λιγότερο ευνοημένες περιοχές.

Στην άλλη άκρη της αντιπαράθεσης βρίσκονται απόψεις οι οποίες, παρότι εκτιμούν στην πλειοψηφία τους την οικονομική ολοκλήρωση ως μια συνολικά θετική διαδικασία, επισημαίνουν ότι τα οφέλη και τα κόστη της είναι εξαιρετικά δύσκολο να κατανέμονται ομοιόμορφα στο χώρο. Αυτό σημαίνει ότι από το σύνολο των δυναμικών που αναπτύσσονται, οι ισχυρότερες είναι αυτές που πολώνουν τον χώρο και αυξάνουν τις ανισότητες, καθώς κάποιες περιοχές επωφελούνται περισσότερο από κάποιες άλλες.

Η διατήρηση ή η αύξηση των ανισοτήτων στηρίζεται στις εσωτερικές και εξωτερικές οικονομίες συγκέντρωσης που τείνουν να αναπτύσσονται σε διάφορα χωρικά επίπεδα και οι οποίες

Γιώργος Πετράκος, Αναπληρωτής Καθηγητής Οικονομικής Ανάλυσης του Χώρου, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας Πολεοδομίας
Andres Rodríguez-Pose, Reader of Economic Geography, Department of Geography and Environment, London School of Economics

διευκολύνονται από οικονομικές δυναμικές, όπως η τεχνολογική πρόοδος, οι διαρθρωτικές αλλαγές, η διεθνοποίηση των δραστηριοτήτων και η διαδικασία της οικονομικής ολοκλήρωσης². Αυτό γίνεται με δύο τρόπους: Από την μια πλευρά οι διαρθρωτικές μεταβολές στην οικονομία – οι οποίες έχουν μια εσωτερική δυναμική, αλλά ενισχύονται και από την διεθνοποίηση των δραστηριοτήτων – αυξάνουν την σχετική σημασία του τριτογενή τομέα και ειδικά των 'νέων' υπηρεσιών και μεταβάλλουν σταδιακά την κλαδική σύνθεση της βιομηχανίας. Η μεταβολή τείνει να ευνοεί κλάδους εντάσεως κεφαλαίου και τεχνολογίας, ασκώντας ταυτόχρονα σοβαρές πιέσεις σε κλάδους εντάσεως εργασίας και στις περιοχές που τις φιλοξενούν³. Από την άλλη πλευρά, η διαδικασία της οικονομικής ολοκλήρωσης, εντείνει το διεθνή ανταγωνισμό μεταξύ πόλεων και περιφερειών με διαφορετικές παραγωγικές δομές και υποδομές, διαφορετικές τεχνολογικές δυνατότητες και επίπεδα ανάπτυξης των ανθρώπινων πόρων και διαφορετικές δυνατότητες πρόσβασης στις Ευρωπαϊκές αγορές. Έτσι, περιοχές με λιγότερο ευνοϊκές 'συνθήκες εκκίνησης' υφίστανται πιο έντονα τις πιέσεις του ανταγωνισμού σε αυτό το νέο περιβάλλον (Amin et al 1992, Camagni 1992, Rodriguez-Pose 1999).

Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο συζήτησης της σχέσης Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και χωρικών ανισοτήτων, θα πρέπει να προστεθούν δύο σημαντικά δεδομένα: Πρώτον, οι περιφερειακές ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών της ΕΕ προϋπήρχαν του νέου οικονομικού περιβάλλοντος και της διαδικασίας οικονομικής ολοκλήρωσης στην ΕΕ. Ο τύπος και το ύψος των ανισοτήτων σε κάθε χώρα έχει επηρεαστεί – και εξακολουθεί να επηρεάζεται – από παράγοντες και δυναμικές που συσχετίζονται με τις γεωγραφικές συντεταγμένες των χωρών και των περιφερειών τους, το ανάγλυφο του εδάφους, τις ιστορικές συνθήκες εθνικής συγκρότησης, το επίπεδο ανάπτυξης, τις υποδομές, την παραγωγική δομή, το μέγεθος των αγορών, και τις διασυνοριακές σχέσεις. Για αυτό το λόγο εξάλλου, κάθε χώρα έχει υιοθετήσει

και εφαρμόσει ένα πλέγμα περιφερειακών πολιτικών οι οποίες αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων αυτών των παραγόντων⁴.

Δεύτερον, ανεξάρτητα από την θεωρητική άποψη που ενδεχομένως υιοθετεί κανείς για τις επιπτώσεις της οικονομικής ολοκλήρωσης στις περιφερειακές ανισότητες, είναι γεγονός ότι η ίδια η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τείνει να πείθεται περισσότερο από την δεύτερη και λιγότερο από την πρώτη. Η υιοθέτηση αυτή είναι έμπρακτη και συνοδεύεται από την διάθεση σημαντικών πόρων (Διαρθρωτικό Ταμείο και Ταμείο Συνοχής) για την ανάπτυξη των περιφερειών που βρίσκονται σε οικονομική και διαρθρωτική υστέρηση. Η διάθεση αυτών των πόρων υποδηλώνει εμμέσως, πλην σαφώς, ότι η ΕΕ (στηριζόμενη στις μελέτες που έχει στην διάθεσή της) θεωρεί ως πιθανότερο επακόλουθο της οικονομικής ολοκλήρωσης την αύξηση των ανισοτήτων και για αυτό το λόγο παρεμβαίνει με πολιτικές που λειτουργούν αντισταθμιστικά.

Αυτό σημαίνει ότι η εξέλιξη των ανισοτήτων στην ΕΕ είναι η κοινή συνισταμένη μιας σειράς δυναμικών που επηρεάζονται από: (α) τις αρχικές συνθήκες κάθε χώρας και τους παράγοντες που βρίσκονται πίσω από αυτές, (β) τις (θετικές ή αρνητικές) επιπτώσεις των δυναμικών που συσχετίζονται με την διαδικασία της οικονομικής ολοκλήρωσης και (γ) το μέγεθος, την διάρκεια και την αποτελεσματικότητα των ασκούμενων Ευρωπαϊκών και εθνικών πολιτικών περιφερειακής ανάπτυξης.

Για την καλύτερη κατανόηση του περιφερειακού προβλήματος της ΕΕ θα αφιερώσουμε το επόμενο τμήμα του άρθρου στην ανάλυση της υφιστάμενης βιβλιογραφίας και των διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων. Στην αρχή εξετάζουμε την εξέλιξη των ανισοτήτων μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και τις συνδέουμε με τους ρυθμούς και το επίπεδο ανάπτυξης της Ευρωπαϊκής οικονομίας. Στην συνέχεια εξετάζουμε τις ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών και αναλύουμε τις διαχρονικές τάσεις. Τέλος, με την χρήση διαφόρων μεθοδολογικών προσεγγίσεων εξετάζουμε τις

υφιστάμενες τάσεις σύγκλισης ή απόκλισης στο περιφερειακό επίπεδο και συζητάμε τις μελλοντικές προοπτικές. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος του άρθρου παρουσιάζουμε κάποια βασικά συμπεράσματα της ανάλυσης και αξιολογούμε τις βασικές παραμέτρους της περιφερειακής πολιτικής.

2. Η εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων

Σύγκριση ΕΕ και ΗΠΑ

Ποια γεωγραφική ενότητα παρουσιάζει μεγαλύτερες χωρικές ανισότητες, η Ευρωπαϊκή Ένωση ή οι ΗΠΑ; Το ερώτημα αυτό έχει αρχίσει να απασχολεί την βιβλιογραφία και έχει ενδιαφέρον να ξεκινήσει κανείς την συζήτηση για την εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων από μια συγκριτική ανάλυση των δύο οικονομικών χώρων. Εδώ μπορούν να γίνουν δύο γενικές παρατηρήσεις: Πρώτον, οι ανισότητες στο εσωτερικό της ΕΕ είναι μεγαλύτερες από αυτές στις ΗΠΑ. Το 1990 ο λόγος μέγιστης – ελάχιστης τιμής (max/min ratio) μεταξύ των Χωρών της ΕΕ σε όρους κατά κεφαλή ΑΕΠ (μετρούμενου σε μονάδες αγοραστικής δύναμης) ήταν 2,4, ενώ στις ΗΠΑ ο ίδιος λόγος μεταξύ των Πολιτειών ήταν 1,4 (Suarez-Villa and Cuadrado Roura 1993). Αν το κριτήριο για έναξη σε περιοχές του Στόχου 1 εφαρμοζόταν στις ΗΠΑ, θα περιελάμβανε μόνο το 2% του πληθυσμού και όχι το 25% περίπου που είναι επιλέξιμο για ενίσχυση στην ΕΕ (Puga 2001).

Δεύτερον, αν και η ΕΕ έχει υψηλότερα επίπεδα περιφερειακών ανισοτήτων από τις ΗΠΑ σε όρους κατά κεφαλή ΑΕΠ, έχει χαμηλότερα επίπεδα συγκέντρωσης πληθυσμού και παραγωγικών δραστηριοτήτων από τις ΗΠΑ, τόσο σε συνολικό, όσο και σε κλαδικό επίπεδο (Puga 1999, Midelfart-Knarvik et al 2000).

Αναμφίβολα, ένας σημαντικός λόγος που επιτρέπει μακροχρόνια τον συνδυασμό σχετικά υψηλής συγκέντρωσης εισοδημάτων και σχετικά χαμηλής συγκέντρωσης πληθυσμού στην ΕΕ είναι η περιορισμένη κινητικότητα της εργασίας. Σήμερα στην Ευρώπη οι άνθρωποι μένουν συνήθως όπου βρίσκονται παρά τις μεγάλες διαφορές στα εισοδήματα. Μια μελέτη (Obstfeld and Peri 1998)

δείχνει ότι η κινητικότητα της εργασίας στην Γερμανία, Ιταλία και Μ. Βρετανία είναι περίπου το 1/3 της αντίστοιχης των ΗΠΑ. Αν η εσωτερική μετανάστευση στην ΕΕ παραμείνει στα σημερινά χαμηλά επίπεδα, η τάση των επιχειρήσεων να συγκεντρώνονται σε επιλεγμένα σημεία θα είναι μικρότερη από ότι στις ΗΠΑ (Puga 1999).

Η ανάλυση που προηγήθηκε θέτει ένα σημαντικό ζήτημα για την σχέση ανισοτήτων και συγκέντρωσης, η οποία συνήθως θεωρείται θετική και μονοτονική. Σε μια λογική 'αυτοσυνωρευτικής αιτιότητας', η ύπαρξη ανισοτήτων στα εισοδήματα οδηγεί σε συγκέντρωση πληθυσμού (πρώτα) και δραστηριοτήτων (στη συνέχεια), που με την σειρά τους ενισχύουν τις εξωτερικές οικονομίες κλίμακας των περιοχών συγκέντρωσης και συμβάλλουν στην παραπέρα αύξηση των ανισοτήτων. Αυτή όμως η σύλληψη δεν συμβαδίζει με την πραγματικότητα της ΕΕ (υψηλές σχετικά ανισότητες, χαμηλή συγκέντρωση), ούτε της Ελλάδας (χαμηλές σχετικά ανισότητες, υψηλή συγκέντρωση). Φαίνεται ότι στην πράξη η υψηλή κινητικότητα της εργασίας παίζει ένα ρυθμιστικό και διπλό ρόλο: (α) πρωτογενώς στην συμπίεση των αμοιβών των ανεπτυγμένων περιοχών και (β) στην επέκταση του κεφαλαίου η οποία συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγικότητας λόγω εξωτερικών οικονομικών κλίμακας, και αυξάνει δευτερογενώς τα εισοδήματα των συντελεστών. Αν η πρωτογενής επίδραση είναι η ισχυρότερη, τότε χαμηλές ανισότητες στα εισοδήματα συνυπάρχουν με μεγάλες ανισότητες στην κατανομή του πληθυσμού. Αν η δευτερογενής επίδραση είναι η κυρίαρχη, τότε οι υψηλές εισοδηματικές ανισότητες διατηρούνται, αλλά η προσέλευση δραστηριοτήτων περιορίζεται σταδιακά λόγω του υψηλού κόστους των συντελεστών παραγωγής (γη, εργασία).

Ανισότητες μεταξύ χωρών - μελών της ΕΕ

Αν και οι ανισότητες μεταξύ των χωρών μελών της ΕΕ είναι σημαντικές με κριτήριο αυτές των ΗΠΑ, εντούτοις, διαχρονικά μειώνονται. Αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό στο Διάγραμμα 1α,

το οποίο παρουσιάζει τον σταθμισμένο συντελεστή διακύμανσης (weighted coefficient of variation) του κατά κεφαλή ΑΕΠ⁵ για τις 15 χώρες μέλη⁶ στην περίοδο 1960-2000. Το Διάγραμμα αυτό έχει ενδιαφέρον για δύο λόγους: Αφενός επειδή δείχνει ότι οι ανισότητες μεταξύ των χωρών της ΕΕ μειώθηκαν σημαντικά, κυρίως στην διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, και αφετέρου, επειδή δείχνει ότι η καμπύλη του συντελεστή διακύμανσης παρουσιάζει διαχρονικά μια βραχυχρόνια κυκλική συμπεριφορά.

Αυτή η παρατήρηση θέτει το ερώτημα της σχέσης μεταξύ του επιπέδου των ανισοτήτων και του ρυθμού μεγέθυνσης της Ευρωπαϊκής οικονομίας. Αν και η επικρατούσα άποψη τόσο στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ 1999), όσο και μεταξύ ειδικών (Dunford 1993, Amin and Tomanev 1995) είναι ότι η ύφεση οδηγεί σε αύξηση των ανισοτήτων και η ανάκαμψη σε μείωση, το Διάγραμμα 1 (α + β) δεν υποστηρίζει αυτή την θέση. Δείχνει ότι στην ΕΕ οι περίοδοι υψηλών ρυθμών μεγέθυνσης χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλότερες ανισότητες (δεκαετία 1960), ενώ η περίοδοι χαμηλών ρυθμών μεγέθυνσης χαρακτηρίζονται από σχετικά χαμηλές ανισότητες (δεκαετία 1990). Η θετική αιτιώδης σχέση μεταξύ ρυθμών μεγέθυνσης και επιπέδου ανισοτήτων υποστηρίζεται στατιστικά και από την εκτίμηση των συναρτήσεων παλινδρόμησης (1)-(4), όπου cvt_t είναι ο σταθμισμένος συντελεστής διακύμανσης και gt_t , gt_{t-1} , gt_{t-2} , gt_{t-3} είναι οι ρυθμοί μεταβολής του Ευρωπαϊκού ΑΕΠ με καμία, μία, δύο ή τρεις χρονικές υστερήσεις⁷.

$$cvt_t = \beta_0 + \beta_1 g_t + \epsilon_t \quad (1)$$

$$cvt_t = \beta_0 + \beta_2 g_{t-1} + \epsilon_t \quad (2)$$

$$cvt_t = \beta_0 + \beta_3 g_{t-2} + \epsilon_t \quad (3)$$

$$cvt_t = \beta_0 + \beta_4 g_{t-3} + \epsilon_t \quad (4)$$

Τα αποτελέσματα της εκτίμησης δίνονται στον Πίνακα 1. Παρατηρούμε ότι οι συντελεστές κλίσης β_1 - β_4 έχουν θετικό πρόσημο και είναι στατιστικά σημαντικοί σε διάστημα εμπιστοσύνης 1%.

Πίνακας 1. Αποτελέσματα εκτίμησης της συνάρτησης παλινδρόμησης (1)

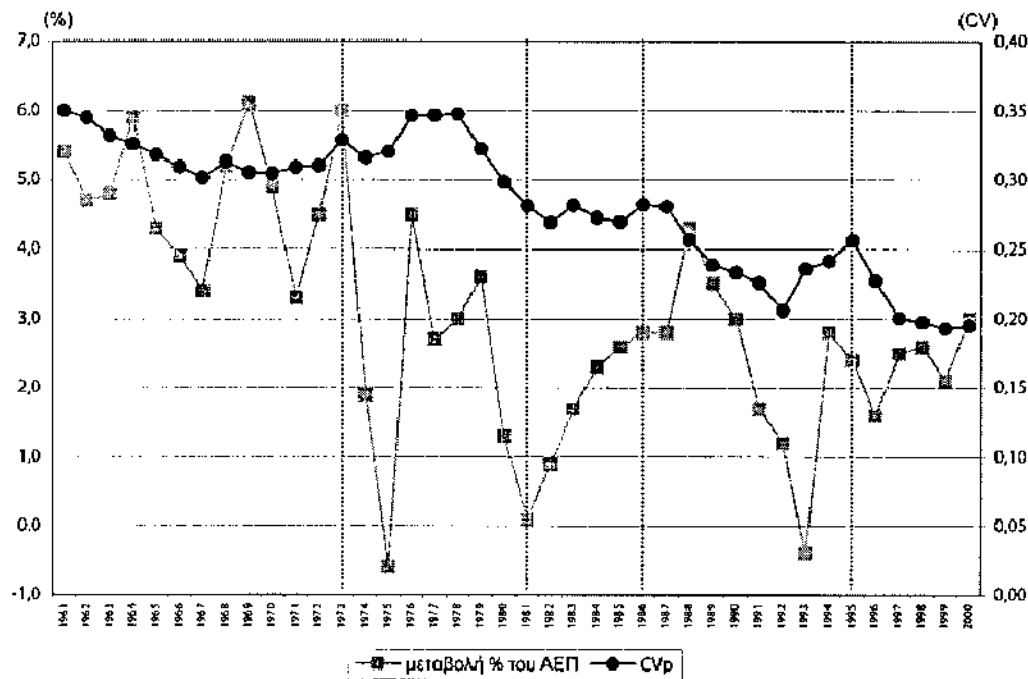
Εκτιμητές	Περίοδο: t	Περίοδο: t-1	Περίοδο: t-2	Περίοδο: t-3
B0	0,243 (16,80)	-0,965 (-0,628)	-0,236 (-0,145)	-0,655 (-0,397)
B1	0,013 (3,09)			
B2		14,366 (2,66)		
B3			11,931 (2,067)	
B4				13,522 (2,302)
R2	20,1%	16,6%	10,6%	13,1%
N	40	39	38	37

Αυτό υποδηλώνει ότι οι διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας επηρεάζουν το επίπεδο των ανισοτήτων μεταξύ των χωρών μελών της ΕΕ με τέτοιο τρόπο ώστε οι ανισότητες να αυξάνονται σε περιόδους οικονομικής άνθισης και να περιορίζονται σε περιόδους ύφεσης. Η θέση αυτή, η οποία βρίσκεται πιο κοντά στην σχολή της 'συσσωρευτικής αιτιότητας' και πιο μακριά από την νεοκλασική αντίληψη, στο βαθμό που επαληθευτεί και από άλλες ανεξάρτητες έρευνες⁸, έρχεται να θέσει ένα σοβαρό πρόβλημα στην άσκηση της αναπτυξιακής πολιτικής: Κάθε φορά που η Ευρωπαϊκή οικονομία θα εισέρχεται σε μια ανοδική φάση του οικονομικού της κύκλου, αυτό είναι πιθανό να συνοδεύεται από μια τάση αύξησης των ανισοτήτων μεταξύ των χωρών μελών.

Ανισότητες μεταξύ περιφερειών σε επίπεδο ΕΕ

Στο επίπεδο της ΕΕ έχει διαμορφωθεί ιστορικά ένα πρότυπο περιφερειακών ανισοτήτων το οποίο έχει χαρακτηριστεί κατά καιρούς ως πρότυπο 'κέντρου - περιφέρειας', ή πρότυπο 'βορά - νότου' και το οποίο έχει μείνει σε σημαντικό βαθμό αναλλοίωτο τις τελευταίες δεκαετίες. Το χαρακτηριστικό αυτού του προτύπου

Διάγραμμα 1α: Διαχρονική εξέλιξη του Σταθμισμένου Συντελεστή Διακύμανσης (CV) σε επίπεδο χώρας και του ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ της ΕΕ (1960-2000)

Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία του European Economy (2000).

ανάπτυξης είναι ότι οι πλέον ανεπτυγμένες περιοχές βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό συγκεντρωμένες σε έναν άξονα που ξεκινάει από το Λονδίνο στο βορρά και καταλήγει στην βόρεια Ιταλία στο νότο, περιλαμβάνοντας δυναμικές βιομηχανικές και μητροπολιτικές περιφέρειες της Ολλανδίας, του Βελγίου και της Γερμανίας. Στον αντίποδα αυτού του άξονα βρίσκονται οι περιμετρικές περιοχές της ΕΕ, οι οποίες χαρακτηρίζονται από σχετικά χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης. Την εικόνα αυτή παρουσιάζει ο Χάρτης 1, ο οποίος απεικονίζει το κατά κεφαλή ΑΕΠ των περιφερειών NUTS II της ΕΕ το 2000 σε τέσσερις κλίμακες.

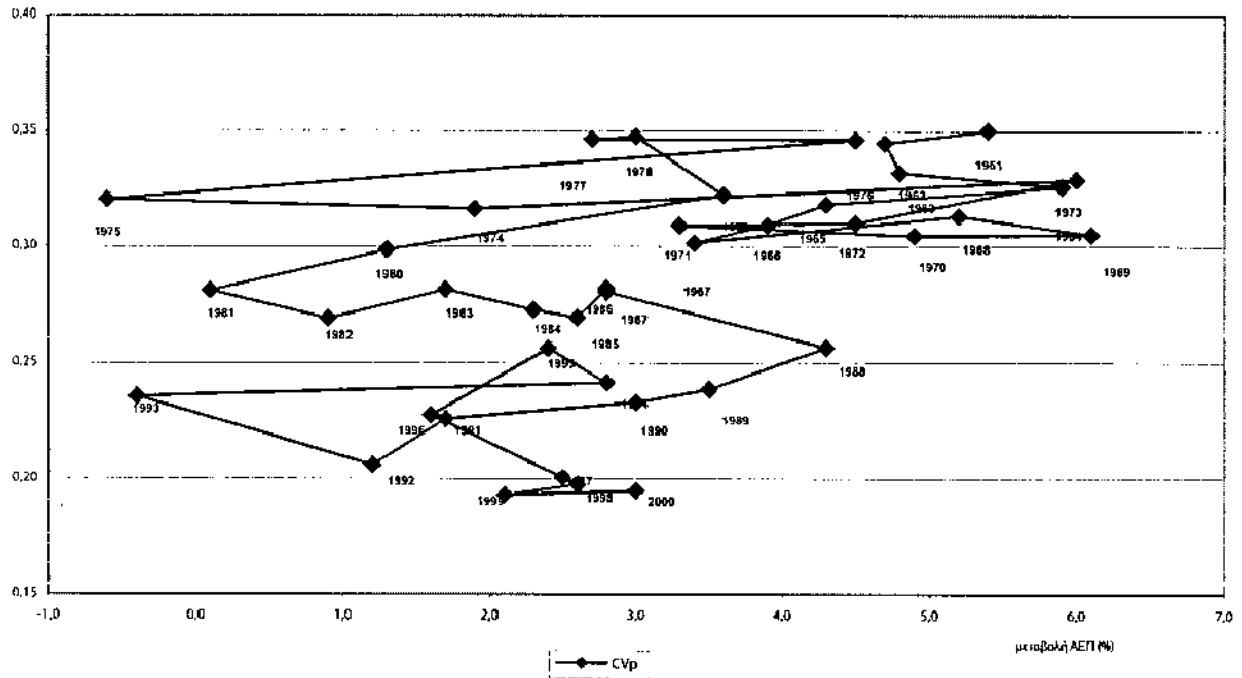
Παρατηρούμε ότι το σύνολο της Ελλάδας, της Πορτογαλίας και της Νοτίου Ιταλίας καθώς και το μεγαλύτερο μέρος της Ισπανίας αποτελείται από περιφέρειες οι οποίες έχουν κατά κεφαλή ΑΕΠ χαμηλότερο από το 75% του μέσου όρου της ΕΕ και συνεπώς

εντάσσονται στις περιοχές του "Στόχου 1". Περιφέρειες με κατά κεφαλή ΑΕΠ κάτω από το 75% του μέσου όρου της ΕΕ υπάρχουν επίσης στην Ανατολική Γερμανία, το Βέλγιο και την Αυστρία.

Στην άλλη άκρη της κλίμακας, οι περιοχές με κατά κεφαλή ΑΕΠ στις κλίμακες 100–125, 125–150 και μεγαλύτερο του 150 συμπεριλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της Νότιας Βρετανίας, το σύνολο της Δανίας, της Σουηδίας και της Φινλανδίας, το σύνολο της Ιρλανδίας, τη Βόρεια Ιταλία, μεγάλα τμήματα του Ηνωμένου Βασιλείου και της Γερμανίας καθώς και τις μητροπολιτικές περιοχές της Γαλλίας, του Βελγίου και της Ολλανδίας⁹.

Σε γενικές γραμμές, θα λέγαμε ότι παρά τις επιμέρους μεταβολές, η εικόνα του Χάρτη 1 παραμένει διαχρονικά αναλλοίωτη¹⁰. Ασφαλώς, κάποιες περιφέρειες του νότου έχουν βελτιώσει τα

Διάγραμμα 1β: Διαχρονική Εξέλιξη του Σταθμισμένου Συντελεστή Διακύμανσης (cv) σε επίπεδο χώρας και του ρυθμού μεταβολής του ΑΕΠ της ΕΕ (1960-2000)

Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία του European Economy (2000).

τελευταία χρόνια την σχετική τους θέση, ενώ κάποιες άλλες ενδιάμεσες περιφέρειες απώλεσαν έδαφος. Αυτό όμως, αν και είναι πιθανό να έχει επηρεάσει την ένταση των ανισοτήτων, δεν φαίνεται να έχει επηρεάσει την φύση τους. Το πρότυπο 'κέντρου - περιφέρειας' παραμένει ισχυρό, και αναμένεται να ενισχυθεί ακόμη περισσότερο με την διεύρυνση της ΕΕ προς την ανατολή, καθώς η ΕΕ-25, ή η ΕΕ-27 θα περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό νέων χωρών και περιφερειών με κατά κεφαλή εισόδημα κάτω από το 50% του μέσου όρου της ΕΕ-15.

Ανισότητες μεταξύ περιφερειών σε επίπεδο χώρας

Την τελευταία περίοδο φαίνεται να υπάρχουν δύο εν δυνάμει αντίρροπες δυναμικές στο χωρικό επίπεδο της ΕΕ. Από την μια

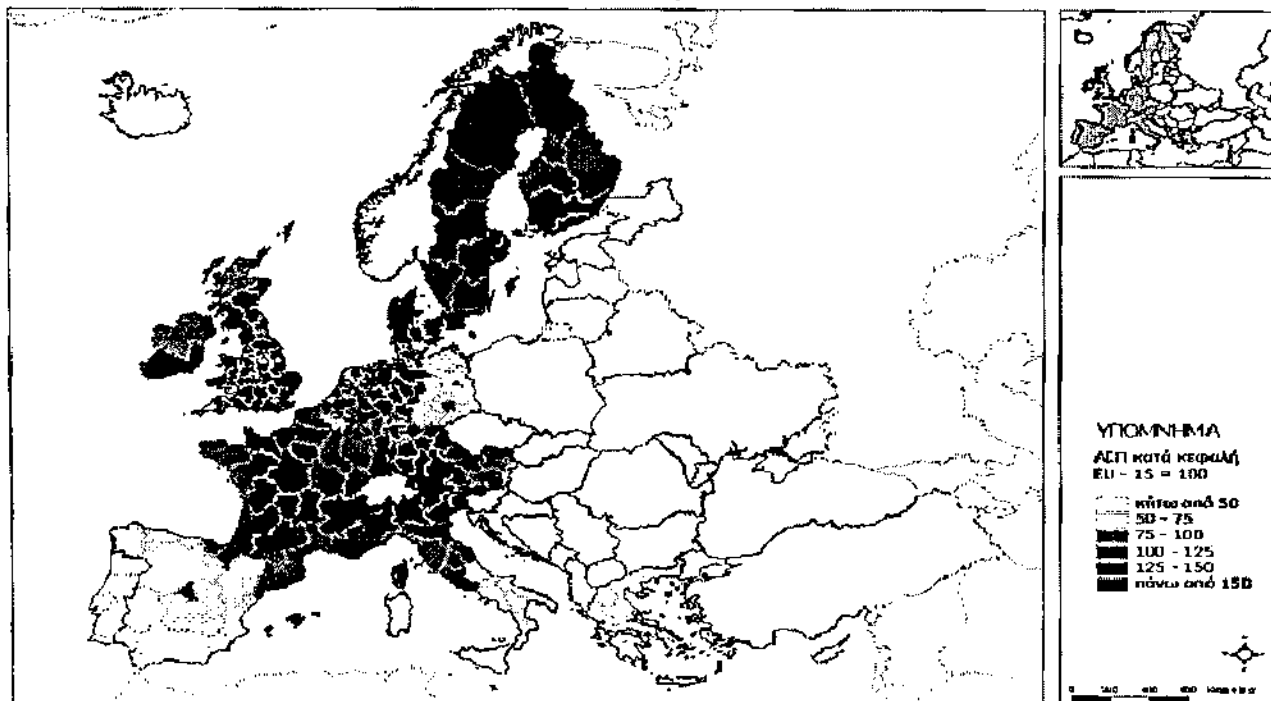
πλευρά οι ανισότητες αυξάνουν στο εσωτερικό των χωρών, και από την άλλη μειώνονται μεταξύ των κρατών μελών. Αυτό, σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στο γεγονός ότι η σύγκλιση των χωρών της συνοχής επιτεύχθηκε κυρίως με την παραπέρα ενίσχυση των μητροπολιτικών κέντρων και των άλλων περιοχών που διέθεταν μια δυναμική (ΕΚ 1999, Ρουζά 2001). Ενώ στις τέσσερις χώρες της συνοχής το κατά κεφαλή ΑΕΠ αυξήθηκε από 65% του μέσου όρου της ΕΕ το 1986 σε 78% το 1999 (+13 ποσοστιαίες μονάδες), στις 25 φτωχότερες περιφέρειες της ΕΕ αυξήθηκε από 52% σε 59% του μέσου όρου της ΕΕ (μόλις + 7 ποσοστιαίες μονάδες) (ΕΕ 1999). Έτσι, από την δεκαετία του 1980 και μετά, οι περιφερειακές ανισότητες στην ΕΕ οφείλονται σε μεγαλύτερο βαθμό σε ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών και σε μικρότερο βαθμό

σε ανισότητες μεταξύ χωρών (Esteban 2000).

Οι Πίνακες 2-5 παρουσιάζουν για κάθε χώρα της ΕΕ που διαθέτει στοιχεία κατά κεφαλή ΑΕΠ σε επίπεδο NUTS II και NUTS III, την εξέλιξη των ανισοτήτων με βάση τον σταθμισμένο συντελεστή διακύμανσης και τον δείκτη μέγιστης/ελάχιστης τιμής. Ξεκινώντας από τον Πίνακα 2, παρατηρούμε τα εξής: Πρώτον, χρησιμοποιώντας ως έτος κατάταξης το 2000, το Βέλγιο, η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο είναι οι χώρες με τις μεγαλύτερες ανισότητες μεταξύ των περιφερειών τους ενώ η Ολλανδία, η Ελλάδα και η Ιρλανδία οι χώρες με τις μικρότερες. Δεύτερον, στις εννέα από τις δεκατρείς χώρες του πίνακα έχουν καταγραφεί στην περίοδο 1981-2000 λιγότερο ή περισσότερο σημαντικές αυξήσεις στο επίπεδο των ανισοτήτων.

Μια αντίστοιχη εικόνα επικρατεί στον Πίνακα 3, ο οποίος δείχνει τον σταθμισμένο συντελεστή διακύμανσης για όσες χώρες διαθέτουν στοιχεία κατά κεφαλή ΑΕΠ σε επίπεδο νομού. Όπως είναι αναμενόμενο, οι ανισότητες σε επίπεδο NUTS III είναι μεγαλύτερες. Χρησιμοποιώντας ως έτος κατάταξης το 2000, το Ηνωμένο, το Βέλγιο και η Γαλλία είναι οι χώρες με τις μεγαλύτερες ανισότητες μεταξύ των περιφερειών τους ενώ η Σουηδία, η Ισπανία και η Ολλανδία οι χώρες με τις μικρότερες. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις εννέα από τις δεκατέσσερις χώρες του πίνακα έχουν καταγραφεί στην περίοδο 1981 – 2000 λιγότερο ή περισσότερο σημαντικές αυξήσεις στο επίπεδο των ανισοτήτων.

ΧΑΡΤΗΣ 1: ΑΕΠ κατά κεφαλή στις περιφέρειες της ΕΕ - 15 σε επίπεδο NUTS 2, έτος 2000

Ο Πίνακας 4 παρουσιάζει τον λόγο μέγιστης/ελάχιστης τιμής του κατά κεφαλή ΑΕΠ σε επίπεδο περιφερειών (NUTS II). Παρατηρούμε ότι υπάρχει ένα σημαντικό εύρος τιμών. Αν πάρουμε για παράδειγμα τις ακραίες περιπτώσεις για το έτος 2000, στο Ηνωμένο Βασίλειο η πλουσιότερη περιφέρεια έχει κατά κεφαλή ΑΕΠ το οποίο είναι 271,4% μεγαλύτερο από αυτό της φτωχότερης ενώ στην Ιρλανδία η πλουσιότερη περιφέρεια έχει κατά κεφαλή ΑΕΠ το οποίο είναι μόλις 50,8% μεγαλύτερο από αυτό της φτωχότερης. Χώρες με υψηλό δείκτη μέγιστης/ελάχιστης τιμής είναι, εκτός από το Ην. Βασίλειο, το Βέλγιο, η Γαλλία και η Γερμανία ενώ χώρες με χαμηλό δείκτη μέγιστης/ελάχιστης τιμής είναι επίσης η Φινλανδία, η Σουηδία, η Πορτογαλία, η Ολλανδία και η Ελλάδα. Από τις δεκατρείς χώρες του πίνακα οι πέντε παρουσιάζουν τάσεις αύξησης ενώ οι οκτώ παρουσιάζουν τάσεις μείωσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Χώρες	1981	1990	2000
Αυστρία	0,283 ²	0,280	0,221
Βέλγιο	0,292	0,258	0,381
Γαλλία	0,338 ¹	0,374	0,372
Γερμανία	-	0,399 ⁴	0,272
Αν. Γερμανία	-	0,256 ⁴	0,243
Δυτ. Γερμανία	0,184	0,203	0,201
Ελλάδα	0,131	0,123	0,162
Ην. Βασίλειο	0,322	0,319	0,357
Ισπανία	0,181	0,201	0,223
Ιρλανδία	-	0,180 ⁵	0,203
Ιταλία	0,265	0,258	0,275
Ολλανδία	0,260	0,113	0,157
Πορτογαλία	0,395	0,268	0,268
Σουηδία	0,087 ²	0,103	0,210
Φινλανδία	0,159 ³	0,171	0,239

1: 1982, 2: 1985, 3: 1988, 4: 1991, 5: 1995

Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης (CV) του ΑΕΠ κατά κεφαλή σε επίπεδο NUTS III

Χώρες	1981	1990	2000
Αυστρία	0,431 ²	0,425	0,357
Βέλγιο	0,395	0,346	0,533
Γαλλία	0,481 ¹	0,518	0,518
Γερμανία	-	0,590 ⁴	0,501
Αν. Γερμανία	-	0,330 ⁴	0,376
Δυτ. Γερμανία	0,431	0,456	0,460
Δανία	0,228 ³	0,217	0,289
Ελλάδα	0,190	0,201	0,274
Ην. Βασίλειο	-	0,476 ⁵	0,536
Ισπανία	0,204	0,231	0,251
Ιρλανδία	-	0,289 ⁴	0,294
Ιταλία	-	0,310 ⁶	0,310
Ολλανδία	0,368 ¹	0,203	0,256
Πορτογαλία	-	0,539 ⁴	0,516
Σουηδία	0,102 ²	0,118	0,249
Φινλανδία	0,175 ³	0,187	0,317

1: 1982, 2: 1985, 3: 1988, 4: 1991, 5: 1994, 6: 1995

Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

Αντίστοιχα, ο Πίνακας 5 παρουσιάζει τον λόγο μέγιστης/ελάχιστης τιμής σε επίπεδο νομών (NUTS III). Οι ανισότητες σε αυτό το επίπεδο είναι μεγαλύτερες, καθώς η τιμή του δείκτη αυξάνεται αισθητά για κάθε χώρα. Οι χώρες με τον υψηλότερο δείκτη ανισοτήτων για το έτος 2000 είναι το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία και η Γαλλία ενώ οι χώρες με το χαμηλότερο δείκτη είναι η Ιρλανδία, η Σουηδία και η Φινλανδία. Η Ελλάδα βρίσκεται περίπου στη μέση της κατάταξης με λόγο μέγιστης/ελάχιστης τιμής ίσο με 3,242 γεγονός που υποδηλώνει ότι ο πλέον εύπορος νομός της χώρας έχει κατά κεφαλήν ΑΕΠ το οποίο είναι 224,2% μεγαλύτερο από αυτό του λιγότερο εύπορου¹¹. Από τις δεκατέσσερις χώρες του πίνακα οι εννέα παρουσιάζουν τάσεις αύξησης ενώ οι πέντε παρουσιάζουν τάσεις μείωσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Λόγος μέγιστης / ελάχιστης τιμής (max / min) του ΑΕΠ κατά κεφαλή σε επίπεδο NUTS II

Χώρες	1981	1990	2000
Αυστρία	2,489 ³	2,468	2,142
Βέλγιο	2,217	2,123	3,074
Γαλλία	3,181 ¹	3,164	3,140
Γερμανία	-	5,739 ⁵	3,031
Αν. Γερμανία	-	2,126 ³	2,113
Δυτ. Γερμανία	2,300	2,248	2,313
Ελλάδα	1,857	1,741	1,694
Ην. Βασίλειο	4,383	4,000	3,714
Ισπανία	2,071	1,987	2,076
Ιρλανδία	-	1,438 ⁵	1,508
Ιταλία	2,158	2,329	2,191
Ολλανδία	2,996	1,599	1,755
Πορτογαλία	4,236	1,889	1,759
Σουηδία	1,263 ²	1,321	1,616
Φιλανδία	1,713 ³	1,637	1,920

1: 1982, 2: 1985, 3: 1988, 4: 1991, 5: 1995

Πηγή: Ιδία επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

Η διαχρονική πορεία των περιφερειακών ανισοτήτων σε επίπεδο NUTS II και NUTS III για κάθε χώρα ξεχωριστά παρουσιάζεται πιο αναλυτικά στο Διάγραμμα 2. Τυπικά, το διάγραμμα παρουσιάζει για κάθε χώρα την καμπύλη του σταθμισμένου συντελεστή διακύμανσης σε επίπεδο NUTS II και NUTS III. Από την παρατήρηση των επιμέρους τμημάτων του Διαγράμματος φαίνεται ότι υπάρχει μια ποικιλία τάσεων:

- Η Αυστρία παρουσιάζει διαχρονικά μια σταθερή τάση ως το 1993 και μια πτωτική τάση στη συνέχεια. Θα πρέπει να πούμε ότι όλες χώρες διαθέτουν στοιχεία και για τα δύο επίπεδα ανάλυσης, παρουσιάζουν υψηλότερο συντελεστή διακύμανσης στο επίπεδο των νομών (NUTS III).

- Η Δανία παρουσιάζει μια ελαφρά πτωτική τάση έως το 1994,

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Λόγος μέγιστης / ελάχιστης τιμής (max / min) του ΑΕΠ κατά κεφαλή σε επίπεδο NUTS III

Χώρες	1981	1990	2000
Αυστρία	3,116 ⁴	3,106	2,534
Βέλγιο	2,701	2,769	4,830
Γαλλία	5,801 ¹	5,600	5,860
Γερμανία	-	13,971 ⁴	6,789
Αν. Γερμανία	-	4,394 ⁴	2,938
Δυτ. Γερμανία	6,662	8,412	6,567
Δανία	1,890 ³	1,883	2,321
Ελλάδα	3,148	2,801	3,242
Ην. Βασίλειο	-	7,555 ⁵	7,559
Ισπανία	2,744	2,779	2,274
Ιρλανδία	-	1,955 ⁴	1,912
Ιταλία	-	3,288 ⁶	2,942
Ολλανδία	4,481 ¹	2,438	2,571
Πορτογαλία	-	3,583 ⁴	3,590
Σουηδία	1,351 ²	1,399	1,755

1: 1982, 2: 1985, 3: 1988, 4: 1991, 5: 1994, 6: 1995

Πηγή: Ιδία επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

για σχετικά απότομη αύξηση το 1995 και μια σχετικά σταθερή τάση στη συνέχεια¹². Την ίδια ακριβώς πορεία ακολουθούν οι ανισότητες και στο Βέλγιο.

- Η Σουηδία ξεκινά από σχετικά χαμηλό επίπεδο ανισοτήτων, αλλά παρουσιάζει μια σχετικά γρήγορη και διαχρονικά σταθερή αύξηση.

- Η Ελλάδα παρουσιάζει μια σταθερή τάση με μικρές αυξομειώσεις στη δεκαετία του 1980 και μια σχετικά αυξητική τάση στη δεκαετία του 1990. Το επίπεδο των ανισοτήτων εμφανίζεται να είναι σχετικά χαμηλό¹³.

- Η Ιρλανδία παρουσιάζει κάποιες αυξομειώσεις σε ένα σχετικά σταθερό επίπεδο ανισοτήτων. Μετά το 1995 όμως,

παρατηρούνται κάποιες τάσεις αύξησης.

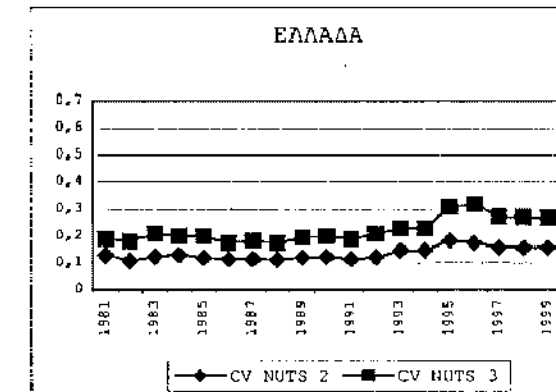
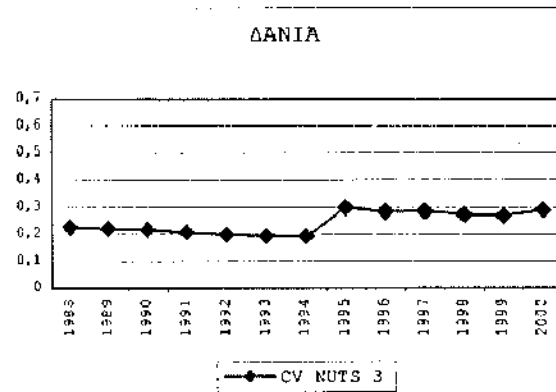
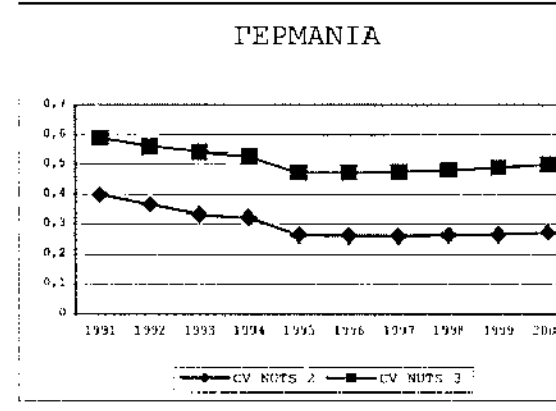
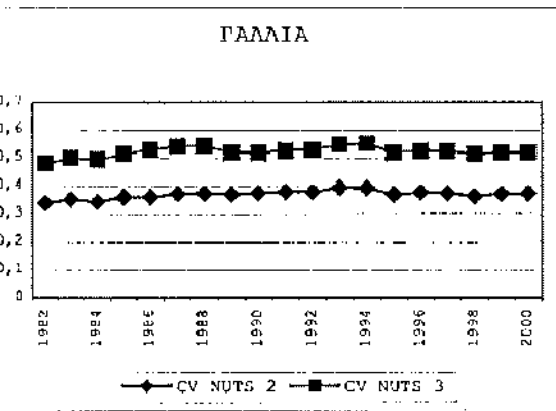
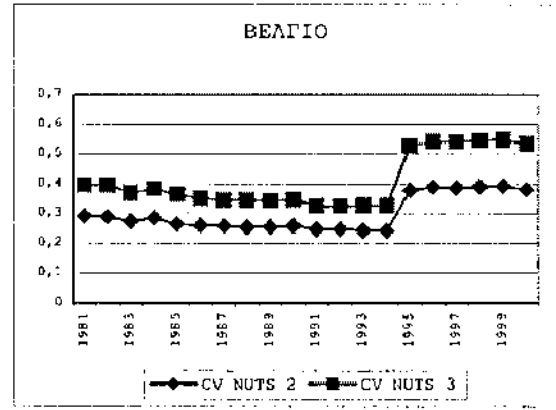
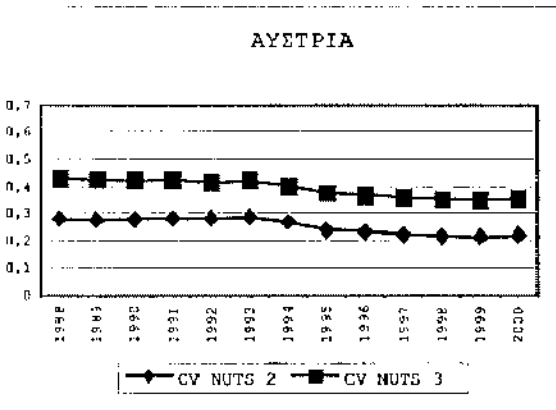
- Η Φιλανδία, η οποία ξεκινά από σχετικά χαμηλά επίπεδα, παρουσιάζει διαχρονικά μια σαφή αυξητική τάση.
- Η Πορτογαλία παρουσιάζει σε επίπεδο NUTS II στη δεκαετία του 1990 αρχικά μια μικρή μείωση και μετά το 1996 μια μικρή αύξηση. Σε επίπεδο NUTS III το πρότυπο παρουσιάζει μια ασυνέχεια το 1988 και στη συνέχεια μια σχετική σταθερότητα με μικρή τάση αύξησης μετά το 1996.
- Η Ολλανδία παρουσιάζει μια ασυνέχεια το 1986, πτωτική ή σταθερή τάση ως το 1994 και αυξητική τάση στη συνέχεια.
- Η Ισπανία εμφανίζει μια ελαφριά αλλά σταθερή αυξητική τάση και στα δύο επίπεδα σχεδόν σε όλη την περίοδο.
- Η Ιταλία, για την οποία υπάρχουν πλήρη στοιχεία μόνο σε επίπεδο NUTS III, παρουσιάζει αυξομειώσεις σε όλη την περίοδο. Μετά το 1995 εμφανίζεται μια τάση σταθεροποίησης σε ελαφρά υψηλότερα επίπεδα.
- Η Γαλλία εμφανίζει σχετικά υψηλά επίπεδα ανισοτήτων και ελαφρές τάσεις αυξομείωσης. Οι ανισότητες ήταν στο υψηλότερο σημείο στην περίοδο 1993-94, ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1990 είναι υψηλότερες από ότι ήταν στις αρχές της δεκαετίας του 1980.
- Το Ην. Βασίλειο διαθέτει στοιχεία NUTS II μόνο για το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, όπου οι τάσεις είναι αυξητικές. Στην ίδια περίοδο αντιστοιχεί τάση εμφανίζεται και σε επίπεδο NUTS III, παρά τις σχετικά σταθερές ή πτωτικές τάσεις στη δεκαετία του 1980.
- Τέλος, η Γερμανία (ενιαία μετά το 1991) και τα δύο επιμέρους τμήματά της παρουσιάζουν διαχρονικά τόσο αυξητικές όσο και πτωτικές τάσεις. Κοινό χαρακτηριστικό, όμως, και των τριών διαγραμμάτων είναι ότι οι ανισότητες τείνουν να αυξάνονται μετά το 1995.

Το Διάγραμμα 3 παρουσιάζει για κάθε χώρα της ΕΕ την διασπορά των τιμών του κατά κεφαλή ΑΕΠ γύρω από τον εθνικό μέσο όρο το 2000. Ο τρόπος αυτός απεικόνισης μας προσφέρει μια άλλη οπτική γωνία στο πρόβλημα των ανισοτήτων και μας επιτρέπει να δούμε το μέγεθός τους με διαγραμματικό τρόπο. Παρατηρούμε ότι οι περισσότερες χώρες έχουν αναπτύξει διαχρονικά μια μητροπολιτική δομή, η οποία προσδιορίζεται από την 'κυρίαρχη' θέση της περιφέρειας που φιλοξενεί την πρωτεύουσα ή την πλέον ανεπτυγμένη πόλη. Το χαρακτηριστικό της μητροπολιτικής δομής είναι ότι οι υπόλοιπες περιφέρειες έχουν κατά κεφαλή ΑΕΠ που βρίσκεται σε αισθητή απόσταση από την πρώτη. Τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα μιας τέτοιας μητροπολιτικής δομής είναι το Βέλγιο, η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο

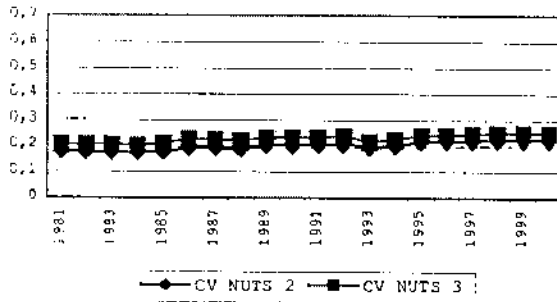
Τάσεις σύγκλισης – απόκλισης στο επίπεδο της ΕΕ.

Ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα θέματα που αφορούν στις περιφερειακές ανισότητες στην ΕΕ αφορά στις τάσεις σύγκλισης ή απόκλισης που παρατηρούνται διαχρονικά. Ο λόγος που το θέμα αυτό έχει σημασία είναι ότι συχνά χρησιμοποιείται ως μέτρο αξιολόγησης θεωριών ή πολιτικών. Ορισμένοι οικονομολόγοι έχουν συνδέσει τις τάσεις σύγκλισης σε περιφερειακό ή διεθνές επίπεδο με την αποδοχή της νεοκλασικής θεωρίας που προβλέπει εξίσωση των εισοδημάτων (και συνεπώς επιπέδων ανάπτυξης) μεταξύ περιοχών ή χωρών χωρίς την ανάγκη παρέμβασης κανενός είδους πολιτικής¹⁴. Από την άλλη πλευρά, οι έχοντες την ευθύνη του σχεδιασμού και της άσκησης πολιτικών σε εθνικό ή Ευρωπαϊκό επίπεδο, συνδέουν την εξέλιξη των ανισοτήτων και τις όποιες τάσεις σύγκλισης με την αποτελεσματικότητα των πολιτικών¹⁵. Στην πράξη βέβαια, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να διαπιστώσει κανείς σε ποιο βαθμό είναι υπεύθυνες για τις τάσεις σύγκλισης ή απόκλισης οι δυνάμεις της αγοράς ή οι πολιτικές που εφαρμόζονται. Το πιο πιθανό είναι να έχουν και οι δύο ένα μερίδιο της ευθύνης για την πορεία των ανισοτήτων, χωρίς να είναι καθόλου σίγουρο ότι οι επιδράσεις που ασκούνται από την

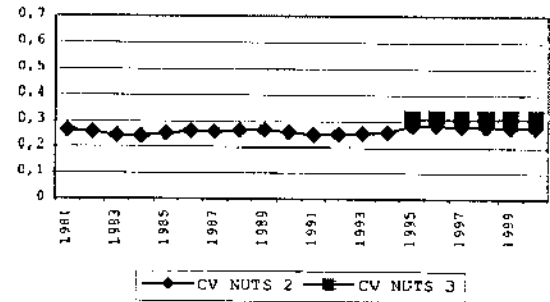
Διάγραμμα 2: Διαχρονική εξέλιξη του Συντελεστή Διακύμανσης (CV) του ΑΕΠ κατά κεφαλή ανά χώρα σε επίπεδο NUTS II και NUTS III

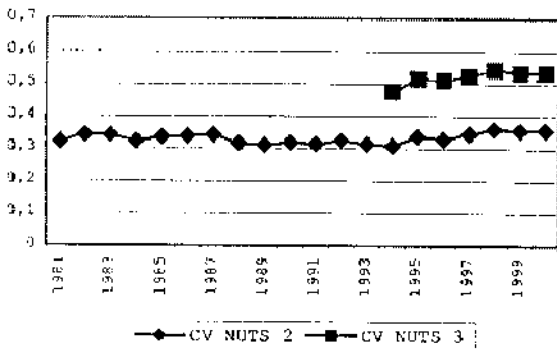
ΙΣΠΑΝΙΑ

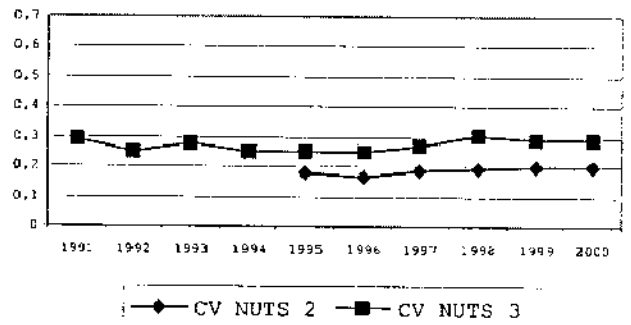
ΙΤΑΛΙΑ

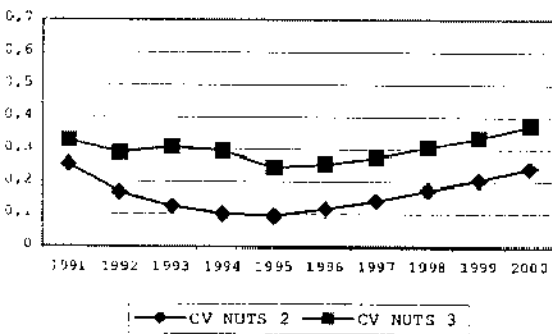
ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ

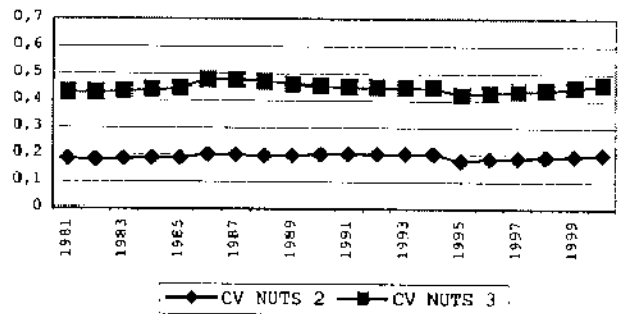
ΙΡΛΑΝΔΙΑ

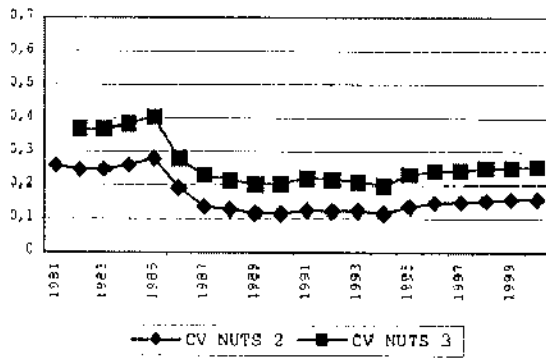
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

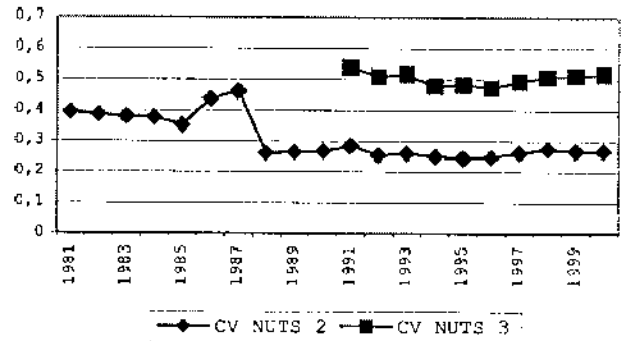
ΔΥΤΙΚΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

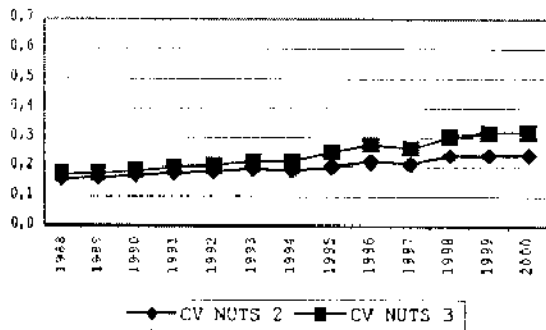
ΟΛΛΑΝΔΙΑ

ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ

ΦΙΝΛΑΝΔΙΑ

Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

οικονομία και τις πολιτικές είναι προς την ίδια κατεύθυνση¹⁶.

Σύμφωνα με την βιβλιογραφία, οι περιφέρειες της ΕΕ συγκλίνουν μεταξύ τους έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970, οπότε και η τάση σύγκλισης ανακόπηκε (Lopez-Bazo et al 1999, Neven and Claudine 1995). Τάσεις αύξησης των ανισοτήτων παρουσιάστηκαν τόσο στα μέσα της δεκαετίας του 1980 (Abraham and Van Rompuy 1995), όσο και στα μέσα της δεκαετίας του 1990 (ΕΕ 1999).

Οι Barro and Sala-i-Martin (1991,1992) εκτίμησαν για την περίοδο 1960-1985 ότι οι περιφέρειες της ΕΕ συγκλίνουν μεταξύ τους με ένα ρυθμό της τάξης του 2% ετησίως. Ο Armstrong (1995), όμως, παρατηρεί ότι αυτές οι εκτιμήσεις χρειάζεται να αναθεωρηθούν προς τα κάτω, καθώς αφορούν μόνο στις περιφέρειες των ανεπτυγμένων χωρών και δεν περιλαμβάνουν τον Ευρωπαϊκό Νότο. Χρησιμοποιώντας στοιχεία για 12 χώρες και 85 περιφέρειες (NUTS I) για την περίοδο 1960-90 ο Armstrong (1995) βρίσκει ότι ο ρυθμός σύγκλισης είναι 1% ετησίως (και στην ουσία ανεπαίσθητος). Διαπιστώνει επίσης ότι η σύγκλιση μεταξύ χωρών είναι πιο σημαντική και διαρκεί περισσότερο από την σύγκλιση στο εσωτερικό τους.

Ο Rodriguez-Pose (1999) επισημαίνει ότι η ασθενής αυτή τάση σύγκλισης δεν βρίσκεται σε συμφωνία με τα σύγχρονα ρεύματα της ενδογενούς ανάπτυξης και της νέας οικονομικής γεωγραφίας, τα οποία επισημαίνουν ότι η απόδοση μιας περιφέρειας εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τις αρχικές συνθήκες. Επίσης δεν βρίσκεται σε συμφωνία με τις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που επισημαίνει μια αύξηση των ανισοτήτων στο εσωτερικό των χωρών στην δεκαετία του 1990. Χρησιμοποιώντας στοιχεία για 110 περιφέρειες στην περίοδο 1977-1993 ο Rodriguez-Pose (1999) βρίσκει ότι η τάση σύγκλισης των περιφερειών που έχει βρεθεί στην βιβλιογραφία επηρεάζεται από τις εθνικές επιδόσεις και την χωρική αυτόσυσχέτιση, γεγονός που σημαίνει ότι οι επιδόσεις και τα επίπεδα ανάπτυξης γειτονικών περιφερειών

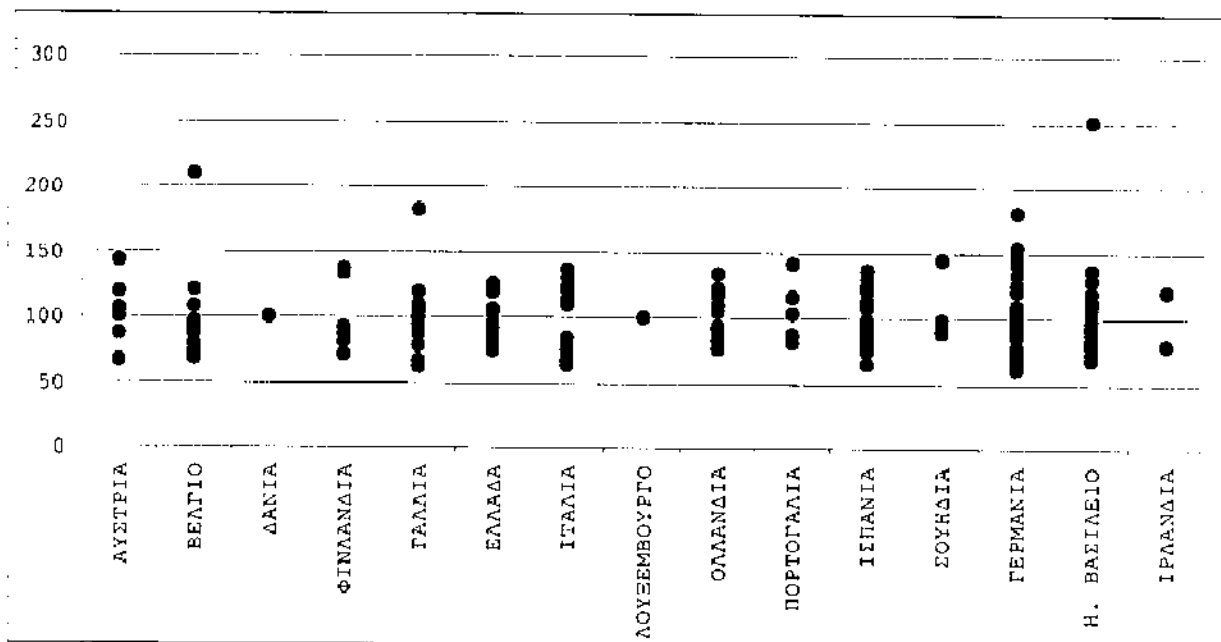
τείνουν να συσχετίζονται μεταξύ τους. Όταν χρησιμοποιούνται εθνικά διορθωμένα μεγέθη για ρυθμούς μεταβολής του ΑΕΠ και κατά κεφαλή ΑΕΠ, τότε η τάση σύγκλισης εξανεμίζεται. Οι ομοδοποιήσεις τώρα δεν έχουν εθνική διάσταση, καθώς οι δυναμικές περιοχές από διαφορετικές χώρες είναι πιο κοντά. Το ίδιο και οι αδύναμες (Rodríguez-Pose 1999).

Ορισμένες μελέτες επιχειρούν να διαγνώσουν τάσεις σύγκλισης ή απόκλισης με βάση τις εξελίξεις στην αγορά εργασίας. Ούτε εδώ μπορεί να τεκμηριωθεί κάποια αισιοδοξία, καθώς στο μέτωπο της ανεργίας οι ανισότητες μάλλον αυξήθηκαν. Στις περιοχές με τα χαμηλότερα ποσοστά, η ανεργία παρέμεινε σταθερή γύρω στο 4%, ενώ στις περιοχές με τα μεγαλύτερα, αυξήθηκε από 20 σε 24% την δεκαετία 1986-96 (ΕΕ 1999). Επιπλέον, οι Overman and Puga (1999) παρατηρούν ότι οι περιφέρειες της ΕΕ έχουν διαφοροποιηθεί περισσότερο τα τελευταία χρόνια σε σχέση με τα ποσοστά ανεργίας. Υπάρχουν τώρα λιγότερες περιφέρειες με μεσαία και περισσότερες με πολύ υψηλά ή πολύ χαμηλά ποσοστά ανεργίας, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη τάσεων απόκλισης.

Το Διάγραμμα 4 παρουσιάζει το μέσο κατά κεφαλή ΑΕΠ των 25 ευπορότερων και των 25 φτωχότερων περιφερειών της ΕΕ στην περίοδο 1988-2000. Παρατηρούμε ότι οι 25 ευπορότερες περιφέρειες διατηρούν ένα μέγεθος κοντά στο 160% του μέσου όρου της ΕΕ ενώ οι 25 φτωχότερες περιφέρειες κινούνται γύρω στο 50% του μέσου όρου. Αν και διαχρονικά παρουσιάζεται μια μικρή τάση βελτίωσης της θέσης των φτωχότερων περιφερειών, αυτό δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ουσιαστική τάση σύγκλισης.

Το Διάγραμμα 5 συσχετίζει την μεταβολή στο ΑΕΠ των περιφερειών της ΕΕ στην περίοδο 1988-2000 με το κατά κεφαλή ΑΕΠ του 1988. Στην ουσία επαναλαμβάνει την ανάλυση του Rodriguez-Pose (1999) με πιο πρόσφατα στοιχεία και περισσότερες (189) περιφέρειες επιπέδου NUTS II. Το Διάγραμμα χωρίζεται σε

Διάγραμμα 3: Διασπορά του ΑΕΠ κατά κεφαλή σε επίπεδο NUTS II, 2000 (Μ.Ο. χώρας = 100)

Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

τέσσερα τεταρτημόρια. Στο πάνω αριστερό τεταρτημόριο βρίσκονται περιφέρειες με κατά κεφαλή ΑΕΠ το 1988 κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ, αλλά ρυθμούς ανάπτυξης στην περίοδο 1988-2000 υψηλότερους από το μέσο όρο. Οι περιφέρειες αυτές συγκλίνουν προς τον μέσο όρο της ΕΕ από τα κάτω προς τα πάνω. Στο κάτω αριστερό τεταρτημόριο υπάρχουν περιφέρειες με κατά κεφαλή ΑΕΠ το 1988 κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ, και ρυθμούς ανάπτυξης στην περίοδο 1988-2000 χαμηλότερους από το μέσο όρο. Οι περιφέρειες αυτές αποκλίνουν από τον μέσο όρο της ΕΕ προς τα κάτω. Στο κάτω δεξιό τεταρτημόριο υπάρχουν περιφέρειες με κατά κεφαλή ΑΕΠ το 1988 πάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ, αλλά ρυθμούς ανάπτυξης στην περίοδο 1988-2000 χαμηλότερους από το μέσο όρο. Οι περιφέρειες αυτές συγκλίνουν προς το μέσο όρο της ΕΕ από τα πάνω προς τα κάτω. Τέλος στο

πάνω δεξιό τεταρτημόριο υπάρχουν περιφέρειες με κατά κεφαλή ΑΕΠ το 1988 πάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ, και ρυθμούς ανάπτυξης στην περίοδο 1988-2000 υψηλότερους από το μέσο όρο. Οι περιφέρειες αυτές αποκλίνουν από τον μέσο όρο προς τα πάνω. Η πρώτη, λοιπόν, παρατήρηση είναι ότι υπάρχει μια ποικιλία περιφερειακών προσαρμογών στην περίοδο 1988-2000, που όμως φαίνεται να δίνει μια εικόνα ελαφριάς ή ασθενούς σύγκλισης, όπως φαίνεται και από την (μικρή) αρνητική κλίση της γραμμής τάσης. Η δεύτερη παρατήρηση είναι ότι οι περιφέρειες κάθε χώρας τείνουν να είναι σε γενικές γραμμές ομαδοποιημένες και να έχουν μια χωρική συσχέτιση στην συμπεριφορά τους. Η συσχέτιση αυτή οφείλεται αφενός στο παράγοντα της χωρικής γειννίας και αφετέρου στα εθνικά χαρακτηριστικά ή τις εθνικές πολιτικές των επιμέρους χωρών.

Αν κανείς αφαιρέσει την εθνική επίδραση, διαιρώντας τις τιμές της μεταβολής του ΑΕΠ και του κατά κεφαλή ΑΕΠ κάθε περιφέρειας με τις αντίστοιχες εθνικές τιμές τότε υπάρχει μια σημαντική μεταβολή στις τάσεις. Όπως δείχνει το Διάγραμμα 6, η τάση σύγκλισης μετατρέπεται σε τάση απόκλισης. Επιπλέον, οι ομαδοποιήσεις παύουν να γίνονται με βάση το εθνικό κριτήριο και να επηρεάζονται από την εθνική απόδοση. Αν και η ταξινόμηση είναι δύσκολη και μπορεί να γίνει μόνο σε γενικές γραμμές, θα έλεγε κανείς ότι τείνουν να εμφανιστούν οι εξής πέντε τύποι περιφερειών με βάση την διαχρονική τους απόδοση:

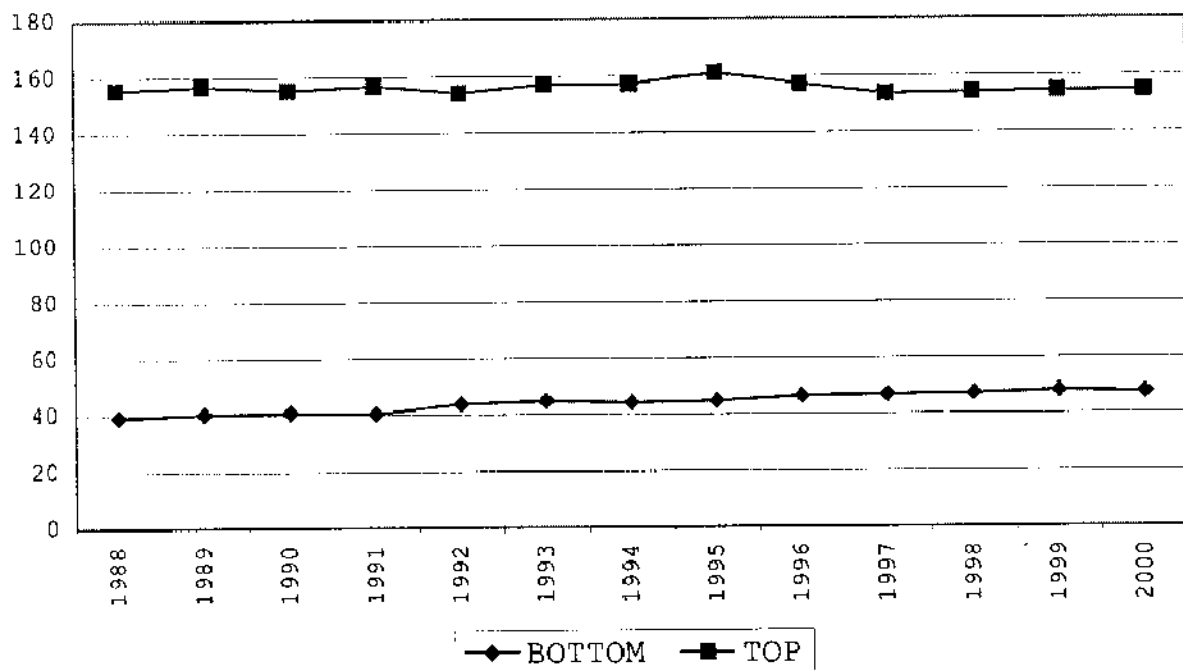
- Οι μητροπολιτικές περιφέρειες, τα κύρια χρηματοοικονομικά και τα μεγάλα αστικά κέντρα, τα οποία τείνουν να αποκλίνουν

προς τα πάνω σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της Ευρώπης (κύκλος στο πάνω δεξιό τεταρτημόριο)

- Οι Περιμετρικές, οι λιγότερο δυναμικές και οι φθίνουσες βιομηχανικά περιφέρειες, οι οποίες ξεκινούν από επίπεδα ανάπτυξης κάτω από τον εθνικό τους μέσο όρο και χαρακτηρίζονται από τάσεις απόκλισης προς τα κάτω (κύκλος στο κάτω αριστερά τεταρτημόριο).

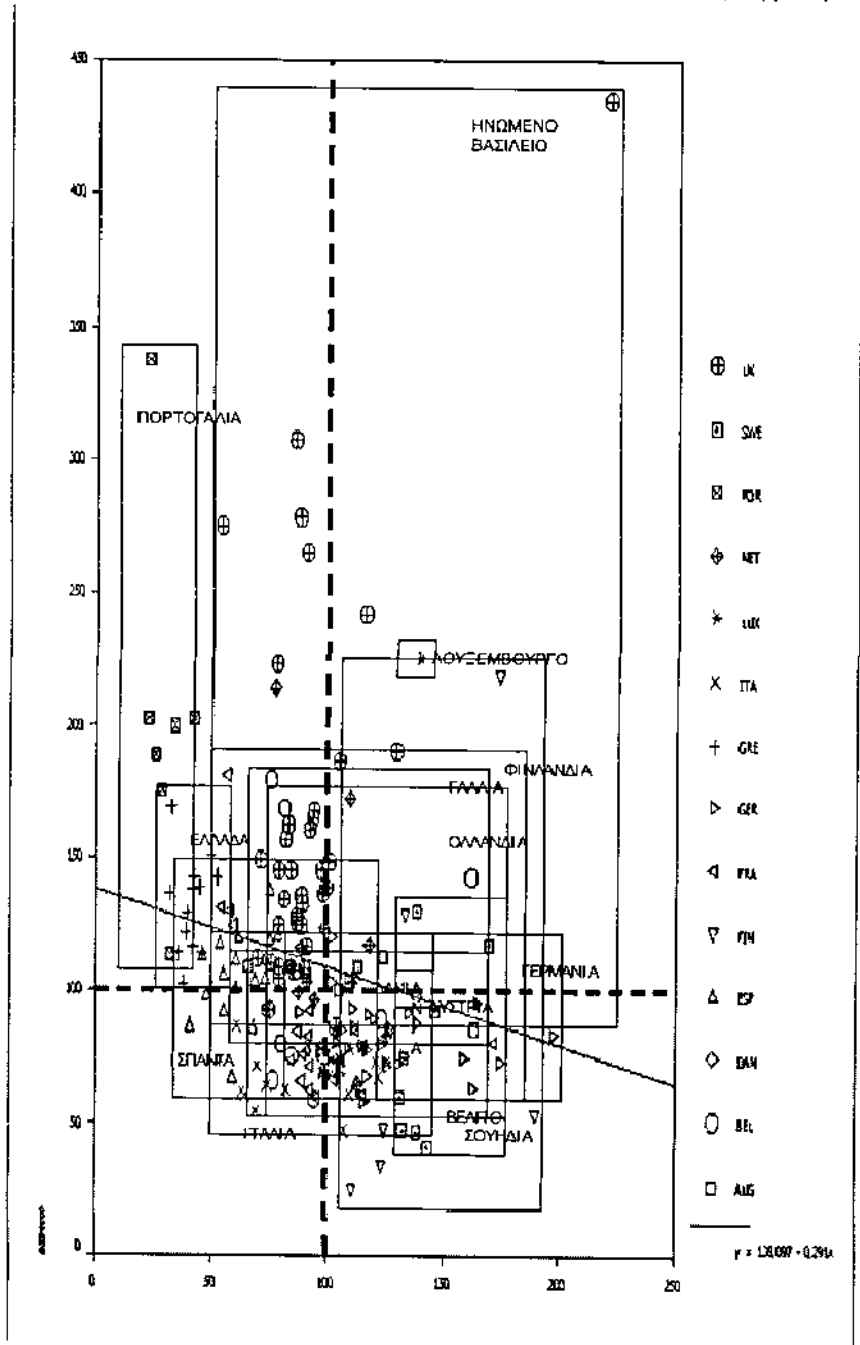
- Οι ενδιάμεσες δυναμικές περιφέρειες οι οποίες είτε βρίσκονται κοντά σε μητροπολιτικές περιοχές και επωφελούνται από την εγγύτητα, είτε είναι περιοχές που έχουν υποστεί βιομηχανική κρίση, προσαρμόζονται με επιτυχία στις αλλαγές και η κάθε μια

Διάγραμμα 4: Διαχρονική εξέλιξη του ΑΕΠ κατά κεφαλήν των 25 ευπορότερων και των 25 φτωχότερων περιφερειών της ΕΕ.

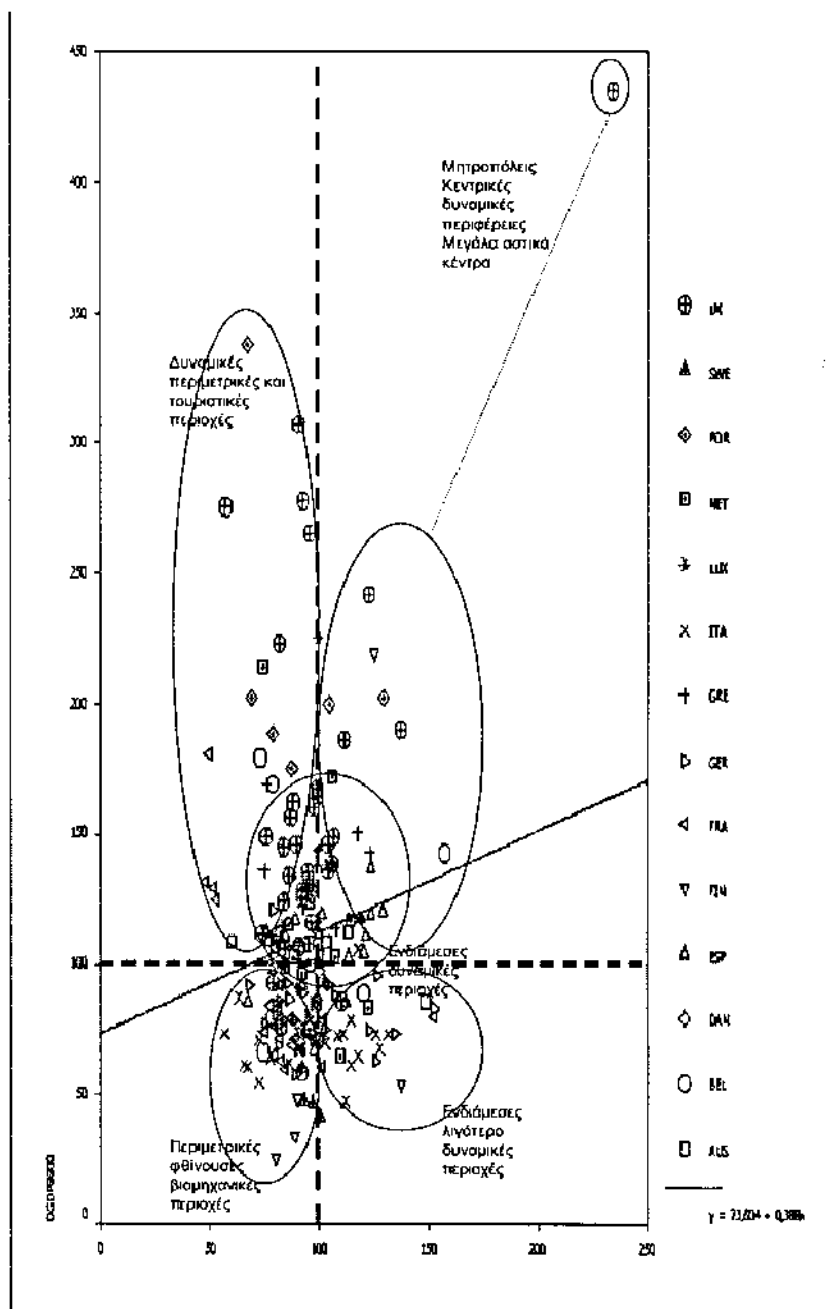
Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

Διάγραμμα 5: Μεταβολή του περιφερειακού ΑΕΠ (1998 - 2000) και περιφερειακό ΑΕΠ κατά κεφαλή (1988) σε επίπεδο NUTS II.

Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

Διάγραμμα 6: Μεταβολή του περιφερειακού ΑΕΠ (1998 - 2000) και περιφερειακό ΑΕΠ κατά κεφαλή (1988) σε επίπεδο NUTS II (μεγέθη σταθμισμένα με το εθνικό μέσο όρο).

Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

με τον δικό της τρόπο: αναπτύσσοντας υπηρεσίες, δίκτυα ΜΜΕ ή βιομηχανικές συνοικίες (κύκλος στο μέσο του διαγράμματος).

- Οι ενδιάμεσες λιγότερο δυναμικές περιφέρειες, οι οποίες έχουν ρυθμούς ανάπτυξης κοντά αλλά χαμηλότερους από τον Ευρωπαϊκό μέσο (κύκλος στο κάτω δεξιά τεταρτημόριο).

- Οι Δυναμικές περιμετρικές περιφέρειες, οι οποίες συνδυάζουν χαμηλό επίπεδο εκκίνησης και υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Πολλές από αυτές οφείλουν τις επιδόσεις τους στην ανάπτυξη του τουρισμού, ή την θέση πάνω σε ένα σημαντικό οδικό άξονα και την ανάπτυξη επιχειρηματικών δικτύων βασισμένων σε ΜΜΕ (κύκλος στο πάνω αριστερά τεταρτημόριο).

Συνεπώς, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην ΕΕ υπάρχει σήμερα ένα μωσαϊκό επιδόσεων και προσαρμογών που στο μικρο-επίπεδο προσδιορίζονται κυρίως από την παραγωγική διάρθρωση κάθε περιφέρειας, τους εθνικούς παράγοντες (και ρυθμούς ανάπτυξης) και την γεωγραφία. Όπως δείχνει ο Χάρτης 2, αυτές οι επιδόσεις και προσαρμογές, παρότι παρουσιάζουν σημαντικό ενδιαφέρον, δεν φαίνεται να ανατρέπουν – επί του παρόντος τουλάχιστον – το ισχύον πρότυπο χωρικών ανισοτήτων στην ΕΕ.

Μια παρόμοια εικόνα δίνεται και από τον Πίνακα 6, ο οποίος παρακολουθεί την διαχρονική εξέλιξη του κατά κεφαλή ΑΕΠ των περιφερειών NUTS II της ΕΕ. Οι περιφέρειες κατατάσσονται σε πέντε κλίμακες: 0-20, 20-40, 40-60, 60-80 και 80-100¹⁷ για το 1991 (οριζόντια) και το 2000 (κάθετα) και παρατηρείται η κινητικότητα που προκύπτει διαχρονικά μεταξύ των κλιμάκων. Η κινητικότητα αυτή μπορεί να προκύψει όταν μια περιφέρεια αλλάζει κλίμακα λόγω σχετικά υψηλών (ή σχετικά χαμηλών) ρυθμών ανάπτυξης. Γενικά, παρατηρείται μια σχετικά κινητικότητα σε αρκετές κλίμακες.

Στην κλίμακα 1 – 20, από τις 15 περιφέρειες που υπήρχαν το 1991, οι 7 παρέμειναν σταθερές ενώ οι 8 ανέβηκαν στην αμέσως ανώτερη κλίμακα. Στην κλίμακα 21 – 40, από τις 64 περιφέρειες

που υπήρχαν το 1991, οι 47 παρέμειναν σταθερές, 2 έπεσαν στην αμέσως κατώτερη κλίμακα, ενώ 14 ανέβηκαν στην αμέσως ανώτερη κλίμακα και 1 περιφέρεια σημείωσε άνοδο 2 κλιμάκων. Στην κλίμακα 41 – 60, από τις 103 περιφέρειες που υπήρχαν το 1991, οι 78 παρέμειναν σταθερές, 16 έπεσαν στην αμέσως κατώτερη κλίμακα και 9 ανέβηκαν στην αμέσως ανώτερη κλίμακα. Στην κλίμακα 61 – 80, από τις 25 περιφέρειες που υπήρχαν το 1991, οι 5 παρέμειναν σταθερές, 2 ανέβηκαν στην αμέσως ανώτερη κλίμακα ενώ 18 περιφέρειες υποχώρησαν στην αμέσως κατώτερη κλίμακα. Στην κλίμακα 81 – 100, τέλος, δεν υπήρξε καμία μεταβολή.

Γενικά, θα λέγαμε ότι ο Πίνακας Μετασχηματισμού δείχνει μια εικόνα περιορισμένων, αλλά υπαρκτών μεταβολών. Οι δύο κατώτερες κλίμακες εξακολουθούν να συγκεντρώνουν το 40% του αριθμού των περιφερειών της ΕΕ με σημαντικό πληθυσμό. Παρά τη σταθερότητα στις χαμηλές κλίμακες, η μεσαία (και μεγαλύτερη) κλίμακα τείνει να ενισχύεται, κυρίως σε βάρος της τέταρτης κλίμακας, η οποία φαίνεται να υποχωρεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Πίνακας Μετασχηματισμού (Transition Matrix) σε επίπεδο NUTS II για την περίοδο 1991 – 2000

1991/2000	1-20	21-40	41-60	61-80	81-100	ΣΥΝΟΛΟ
1 – 20	7	8				15
21 – 40	2	47	14	1		64
41 – 60		16	78	9		103
61 – 80			18	5	2	25
81 – 100					2	2
ΣΥΝΟΛΟ	9	71	110	15	4	209

Πηγή: Ίδια επεξεργασία με βάση τα στοιχεία της Eurostat (2002)

Αναλύοντας συνολικά αυτές τις τάσεις, θα λέγαμε ότι στην ΕΕ υπάρχει ένα μωσαϊκό περιφερειακών προσαρμογών, όπου τάσεις σύγκλισης και απόκλισης συνυπάρχουν και εξαρτώνται από τις αρχικές συνθήκες εκκίνησης, τα οικονομικά και διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των περιοχών, την γεωγραφική τους θέση και τις πολιτικές που ασκήθηκαν σε περιφερειακό, εθνικό και Ευρωπαϊκό επίπεδο. Αν και υπάρχουν ορατές τάσεις σύγκλισης στο επίπεδο ανάπτυξης μεταξύ των κρατών μελών, οι τάσεις αυτές φαίνεται να επηρεάζονται εν μέρει από την εξέλιξη του Ευρωπαϊκού οικονομικού κύκλου¹⁸ και εν μέρει από τις εσωτερικές δυναμικές των χωρών του νότου. Με απλά λόγια, η σύγκλιση των τελευταίων δύο δεκαετιών θα ήταν ασθενέστερη (ή ασήμαντη) αν οι ανεπτυγμένες χώρες της ΕΕ (που καθορίζουν την δυναμική της) διατηρούσαν σε αυτή την περίοδο τους ρυθμούς που είχαν στις δεκαετίες του 1960 και 1970. Από την άλλη πλευρά, η σύγκλιση των χωρών του νότου επιτεύχθηκε κυρίως χάρη στο δυναμισμό των μητροπολιτικών και τουριστικών περιοχών, γεγονός που οδήγησε σε αύξηση των ανισοτήτων στο εσωτερικό τους. Έτσι, τάσεις σύγκλισης και απόκλισης συνυπάρχουν στα διάφορα γεωγραφικά επίπεδα της ΕΕ, καθώς είναι δυνατόν μια χώρα να συγκλίνει προς τον μέσο όρο της ΕΕ, την ίδια στιγμή που μια σειρά περιφερειών της αποκλίνουν τόσο από τον εθνικό όσο και από τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο. Αν και υπάρχουν ακόμη σημαντικά ερωτήματα τα οποία δεν έχουν απαντηθεί πειστικά¹⁹, θα λέγαμε ότι η γεωγραφία των ανισοτήτων στην ΕΕ δεν έχει μεταβληθεί δομικά τα τελευταία 10-20 χρόνια, παρά την κινητικότητα που παρατηρείται στα διάφορα επίπεδα.

4. Ζητήματα πολιτικής

Αν κανείς ήθελε να προβεί σε μια πρόχειρη αξιολόγηση των πολιτικών της ΕΕ, συνυπολογίζοντας τις εθνικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ανισοτήτων στο εσωτερικό των κρατών μελών, θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι πενήντα περίπου χρόνια περιφερειακών πολιτικών δεν έχουν μεταβάλει ιδιαίτερα το status quo της χωρικής κατανομής των δραστηριο-

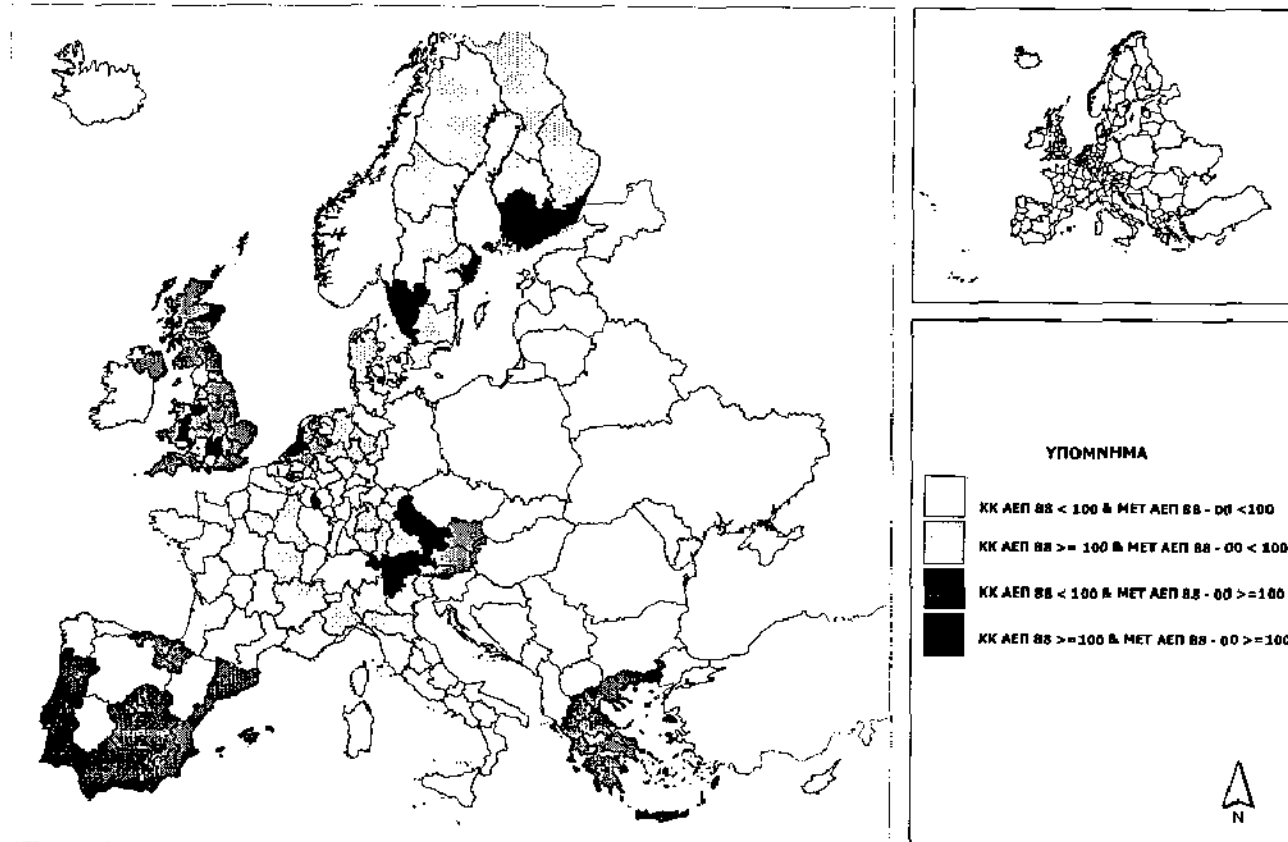
τήτων και της ευημερίας (Hurst et al 2000). Το ενδιαφέρον είναι ότι αυτή η διατήρηση του status quo και η αδυναμία ουσιαστικής μείωσης των περιφερειακών ανισοτήτων συνυπάρχει με μια συνεχή αύξηση των πόρων που διατίθενται για την περιφερειακή πολιτική. Για παράδειγμα, η ΕΕ αφιερώνει στην περίοδο 2000-6 €195 δις για την χρηματοδότηση των Διαρθρωτικών Ταμείων και €18 δις για το Ταμείο Συνοχής (σε τιμές 1999). Τα ποσά αυτά ξεπερνούν το 30% του ετήσιου προϋπολογισμού της ΕΕ και είναι σε ποσοστά υπέρ-διπλάσια από τα αντίστοιχα του 1988 (Puiga 2001). Η σύγκριση αυτή πόρων και αποτελεσμάτων μπορεί να υποδηλώνει δύο πιθανές καταστάσεις:

1. Οι πόροι που διατίθενται είναι ανεπαρκείς ποσοτικά σε σχέση με το μέγεθος των δυνάμεων της αγοράς²⁰, οι οποίες αναπτύσσονται στα πλαίσια της οικονομικής ολοκλήρωσης και οι οποίες έχουν ένα έντονα πολωτικό και συσσωρευτικό χαρακτήρα.

2. Οι πόροι που διατίθενται δεν αξιοποιούνται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, ή κατανέμονται σε δράσεις και μέτρα τα οποία δεν έχουν μια αποδεδειγμένη επίδραση στην μείωση των ανισοτήτων.

Καταρχήν, θα πρέπει να πούμε ότι οι δύο αυτές εναλλακτικές καταστάσεις (ή ερμηνείες) είναι δυνατόν να συνυπάρχουν. Σε αυτή την περίπτωση το πραγματικό ερώτημα είναι ποια από τις δύο επηρεάζει περισσότερο το τελικό αποτέλεσμα. Στο βαθμό που οι ενδείξεις, ή η εμπειρική έρευνα τείνει να παρέχει υποστήριξη στην πρώτη ερμηνεία της διατήρησης των ανισοτήτων παρά τις υφιστάμενες πολιτικές, τότε η οποιαδήποτε προσπάθεια αλλαγής του status quo αναγκαστικά περνά μέσα από μια αύξηση των πόρων, η οποία καθίσταται ούτως ή άλλως αναγκαία λόγω της διεύρυνσης της ΕΕ (Petrakos 2000). Περνά επίσης μέσα από την θεσμοθέτηση μιας δημοσιονομικής πολιτικής σε Ευρωπαϊκό επίπεδο (κατ' αντιστοιχία της νομισματικής πολιτικής της ΕΕ), η οποία θα χρηματοδοτεί σε ετήσια βάση και με αναπτυξιακά

ΧΑΡΤΗΣ 2: Μεταβολή του περιφερειακού ΑΕΠ (1988 - 2000) και περιφερειακό ΑΕΠ κατά κεφαλή (1988) σε επίπεδο NUTS II

κριτήρια το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων της ΕΕ. Οι δύο αυτές επιλογές εκτιμάται ότι είναι δυνατόν να ισχυροποιήσουν και θα προσδώσουν διάρκεια στην περιφερειακή πολιτική της ΕΕ, έτσι ώστε να μπορέσει να αντισταθμίσει με μεγαλύτερη επιτυχία τις πολιτικές δυναμικές των αγορών²¹.

Από την άλλη πλευρά υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι οι πόροι της ΕΕ που διατίθενται για την περιφερειακή πολιτική δεν αξιοποιούνται κατάλληλα. Αυτό οφείλεται είτε σε κακή χρήση των πόρων, όπως καθυστερήσεις και κατακερματισμός σε μικρά και χωρίς συνάφεια έργα (Ευροππου 1997, Georgίου 1994), είτε σε μια εσφαλμένη αντίληψη για τις περιφερειακές επιπτώσεις των

υποδομών και κυρίως των μεταφορικών υποδομών (Πετράκος 2000). Στην δεύτερη περίπτωση, η κριτική εστιάζεται στην θέση ότι οι επιπτώσεις των μεταφορικών υποδομών στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές είναι, στην καλύτερη περίπτωση, αβέβαιες και εξαρτώνται από τις παραμέτρους του οικονομικού περιβάλλοντος. Ο Faïni (1983), για παράδειγμα, υποστηρίζει ότι η μείωση του κόστους μεταφοράς μεταξύ Βορρά και Νότου στην Ιταλία στην δεκαετία του 1950, σπέρσε τις επιχειρήσεις του Mezzogiorno από την προστασία που απολάμβαναν και επιτάχυνε την αποβιομηχάνιση. Επίσης, οι Martin and Rogers (1995) δείχνουν ότι ενώ τα διαπεριφερειακά οδικά έργα είναι δυνατόν να πλήξουν περιμετρικές περιοχές, τα ενδοπεριφερειακά είναι

απαλλαγμένα από πιθανές αρνητικές επιπτώσεις. Αντίστοιχη θέση εκφράζουν και οι Vickerman et al (1999) και οι Gutierrez and Urbano (1996) για τα διευρωπαϊκά δίκτυα (TEN), τα οποία, αν και βελτιώνουν σε απόλυτους όρους την προσπελασιμότητα των περιμετρικών περιοχών, τελικά αυξάνουν τις σχετικές ανισότητες στην πρόσβαση μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Για παράδειγμα, τα τρένα υψηλής ταχύτητας δεν επιτρέπουν την δημιουργία ενδιάμεσων κέντρων μεταξύ των δύο άκρων και συνεπώς δεν συμβάλλουν στην διάχυση της οικονομικής δραστηριότητας. Αντίθετα συμβάλλουν στην πόλωση του χώρου. Η κριτική αυτή τείνει να αμφισβητεί την εμπειρωμένη αντίληψη ότι η σύνδεση των περιμετρικών περιοχών με τα εθνικά ή υπερ-εθνικά κέντρα ανάπτυξης αποτελεί πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης και μάλιστα υψηλής προτεραιότητας. Αν και η χρησιμότητα των μεταφορικών υποδομών εθνικής ή Ευρωπαϊκής διάστασης είναι αυτονόητη για την οικονομική ολοκλήρωση και ανάπτυξη των δύο αυτών επιπέδων, οι επιπτώσεις αυτών των πολιτικών στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες δεν είναι καθόλου δεδομένες και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τα χαρακτηριστικά του παραγωγικού τους δυναμικού και από την συνάρθρωση των εθνικών με τα περιφερειακά δίκτυα μεταφορών.

Αν και κανείς δεν μπορεί να απαντήσει με σαφήνεια σε ποιο βαθμό η διατήρηση του status quo στις περιφερειακές ανισότητες στην ΕΕ οφείλεται στην δυναμική των αγορών και σε ποιο βαθμό στις αδυναμίες των πολιτικών, το βέβαιο είναι ότι η ΕΕ θα βρεθεί αντιμέτωπη σύντομα με σοβαρά διλήμματα πολιτικής που θα την αναγκάσουν να ασχοληθεί πιο συστηματικά με την διερεύνηση της πραγματικής φύσης του προβλήματος. Η ΕΕ έχει ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα στα χέρια της: Από την μια πλευρά, η επικείμενη διεύρυνση προσθέτει σημαντικούς πληθυσμούς με εισοδήματα πολύ χαμηλότερα από τον μέσο Ευρωπαϊκό όρο και αρκετά χαμηλότερα από αυτά των χωρών της συνοχής. Η αντιμετώπιση των νέων ανισοτήτων στο επίπεδο των κρατών – μελών θα απαιτήσει μια σημαντική διάθεση πόρων, η οποία προς το

παρόν δεν φαίνεται να έχει εξασφαλιστεί. Από την άλλη πλευρά, η αναπόφευκτη μείωση του μέσου όρου του κατά κεφαλή ΑΕΠ της ΕΕ-20, θα οδηγήσει ενδεχομένως σε μια μετακίνηση πόρων από τον νότο προς την ανατολή, σε μια περίοδο όπου τα περιφερειακά προβλήματα των χωρών της συνοχής μάλλον αυξάνονται παρά μειώνονται. Έτσι, σύντομα, η ΕΕ θα βρεθεί μπροστά στο εξής σοβαρό δίλημμα: Ή θα αυξήσει σημαντικά τον προϋπολογισμό της και τις δαπάνες που απαιτούνται για την αντιμετώπιση των νέων προκλήσεων στην ανατολή και των παλαιών προκλήσεων στο νότο, ή θα επιλέξει μια συντηρητική δημοσιονομική πολιτική, όπου με τους ίδιους συνολικά πόρους θα προσπαθήσει να αντιμετωπίσει περισσότερα και σοβαρότερα προβλήματα. Στην πρώτη περίπτωση θα πρέπει να αντιμετωπίσει αφενός πιθανά προβλήματα ανταγωνιστικότητας από την αύξηση των δημοσίων δαπανών και αφετέρου τις ενστάσεις των ανεπτυγμένων χωρών. Στη δεύτερη περίπτωση θα πρέπει να διαχειριστεί ένα μεγαλύτερο οικονομικό χώρο με μεγαλύτερες και πιθανά αυξανόμενες ανισότητες και ότι αυτό συνεπάγεται για τους διακηρυγμένους στόχους της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής.

Σημειώσεις

¹ Ο μηχανισμός διάχυσης της ανάπτυξης στηρίζεται στην κινητικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου, την επέκταση των εμπορικών σχέσεων και την διάχυση της τεχνολογίας (Πετράκος 1993, 2000).

² Για μια πιο αναλυτική παρουσίαση των παραδοσιακών μηχανισμών συσσώρευσης, αλλά και των πιο σύγχρονων που σχετίζονται με την σχολή της 'Νέας Οικονομικής Γεωγραφίας', δες Πετράκος (2000) και Krugman (1991)

³ Οι επιπτώσεις των διαρθρωτικών μεταβολών είναι πολύπλευρες και επηρεάζουν με ιδιαίτερα έντονο τρόπο τις Ευρωπαϊκές πόλεις και περιφέρειες. Η σχετική υποχώρηση της βιομηχανίας και η ανάδειξη του τριτογενή τομέα ως σημαντικότερου δημιουργού προστιθέμενης αξίας και θέσεων απασχόλησης, ανέδειξε τα μητροπολιτικά κέντρα και τις μεγάλες πόλεις ως φυσικούς υποδοχείς της ανάπτυξης, δίνοντας τους μια σημαντική ευκαιρία να προσελκύσουν σύγχρονες δραστη-

- ριότητες και να ξεπεράσουν την κρίση του προηγούμενου μοντέλου βιομηχανικής εξειδίκευσης (Πετράκος και Οικονόμου 1999).
- ⁴ Για μια επισκόπηση των περιφερειακών πολιτικών των χωρών μελών της ΕΕ, δες Yuill et. al. (1999).
- ⁵ Ο Σταθμισμένος Συντελεστής Διακύμανσης είναι ο των τιμών γύρω από το μέσο όρο (σ / μ). Η στάθμιση γίνεται με βάση τον πληθυσμό κάθε χώρας, ώστε η επίδρασή της στο δείκτη να είναι ανάλογη του μεγέθους της.
- ⁶ Προφανώς ο υπολογισμός του συντελεστή διακύμανσης για όλες τις χώρες στο σύνολο του δείγματος υπαγορεύεται από την ανάγκη αξιολόγησης με ενιαίο τρόπο και μέτρο της διαχρονικής εξέλιξης των ανισοτήτων. Αν υπήρχε μια καμπύλη του συντελεστή διακύμανσης για κάθε διεύρυνση της ΕΕ με νέα μέλη, τότε θα παρατηρούσαμε ότι καθώς ο αριθμός των μελών της ΕΕ αυξάνεται, η καμπύλη μετακινείται προς τα πάνω. Η πλέον αξιοσημείωτη μετακίνηση προς τα πάνω προήλθε από την είσοδο της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Η πλέον ανεπαισθητή αύξηση προήλθε από την είσοδο της Αυστρίας, της Σουηδίας και της Φιλανδίας.
- ⁷ Οι χρονικές υστερήσεις εισάγονται για την αποφυγή πιθανών προβλημάτων διπλής αιτιότητας και γιατί η επίδραση της ανεξάρτητης στην εξαρτημένη μεταβλητή είναι πιθανόν να μην εξαντλείται στα χρονικά όρια ενός έτους.
- ⁸ Οι Petrakos and Saratsis (2000) έχουν βρει ότι παρόμοιες σχέσεις μεταξύ του επιπέδου ανισοτήτων και του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας ισχύουν και στην Ελλάδα.
- ⁹ Στην σχετική βιβλιογραφία, το αναπτυξιακό πρότυπο της Ευρώπης έχει χαρακτηριστεί ως 'banana', 'blue star', 'green grape', και 'house with seven apartments' (Nijkamp 1993).
- ¹⁰ Η μόνη αξιοσημείωτη περίπτωση μεταβολής του χωρικού προτύπου ανάπτυξης της ΕΕ αφορά στην περίπτωση της Ιρλανδίας, η οποία κατάφερε σε μια περίοδο δύο περίπου δεκαετιών να ξεπεράσει τον μέσο όρο της ΕΕ, ξεκινώντας από το 65% περίπου του Ευρωπαϊκού μέσου το 1980. Η αλματώδης αυτή σύγκλιση έγινε με ετήσιους ρυθμούς μεγέθυνσης της τάξης του 6-8% και οφείλεται σε μια επιτυχημένη πολιτική προσέλκυσης ξένων επενδύσεων. Το αποτέλεσμα είναι αναμφισβήτητα εντυπωσιακό, δεδομένου ότι η Ιρλανδία έχει από τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας στην ΕΕ. Αρκετοί αναλυτές όμως, το θεωρούν υπερτιμημένο, καθώς η αύξηση του ΑΕΠ δεν έχει μετατραπεί σε μια ισόποση αύξηση του εισοδήματος (το οποίο είναι περίπου 15 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο), λόγω του γεγονότος ότι σημαντικό μέρος της προστιθέμενης αξίας των ξένων επενδύσεων διαφεύγει στο εξωτερικό ως επανεξαγωγή κερδών.
- ¹¹ Τα στοιχεία του ΑΕΠ στην Ελλάδα παρουσιάζουν μια ιδιαιτερότητα και δεν αποδίδουν σωστά το άνω μέρος της κατάταξης των νομών με βάση το επίπεδο ανάπτυξης. Ως πλέον ανεπτυγμένος νομός (με κατά κεφαλή ΑΕΠ πάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ και με μεγάλη διαφορά από τους υπολοίπους) εμφανίζεται η Βοιωτία, ενώ η Αττική εμφανίζεται στην πέμπτη θέση της σειράς κατάταξης. Αυτό οφείλεται στη μεγάλη βιομηχανική συγκέντρωση στην περιοχή Σχηματαρίου – Οινόφουτων, η οποία ενώ αφορά σε επιχειρήσεις και εργαζόμενους της Αττικής, καταγράφεται ως ΑΕΠ της Βοιωτίας.
- ¹² Αυτή η απότομη μεταβολή της τάσης, η οποία εμφανίζεται και σε κάποιες άλλες χώρες, είναι πιο πιθανό να αποτελεί προϊόν μεταβολών στον τρόπο καταγραφής του εθνικολογιστικού συστήματος κάθε χώρας, παρά σε πραγματικές μεταβολές στην οικονομία των νομών και των περιφερειών.
- ¹³ Οι Πετράκος και Ψυχάρης (2003) έχουν εκτιμήσει το ύψος των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ελλάδα για τη περίοδο 1981-2000 χρησιμοποιώντας ένα σύνθετο δείκτη ευημερίας και ανάπτυξης, με βάση τον οποίο το επίπεδο ανισοτήτων είναι σαφώς υψηλότερο από αυτό που δείχνει το ΑΕΠ κατά κεφαλή.
- ¹⁴ Σύμφωνα με τη νεοκλασική προσέγγιση υπάρχουν τρεις τουλάχιστον μηχανισμοί στην οικονομία που οδηγούν σε εξάλειψη των περιφερειακών ανισοτήτων και διασφαλίζουν ότι το οικονομικό σύστημα εξισορροπεί τις χωρικές του ανισοροπίες χωρίς την βοήθεια παρεμβατικών πολιτικών (Πετράκος 2000).
- ¹⁵ Η Έκτη Περιοδική Έκθεση για την κατάσταση των περιφερειών της ΕΕ, συνδέει ευθέως τις όποιες τάσεις σύγκλισης διαγράφονται στον Ευρωπαϊκό χώρο με την αποτελεσματικότητα των διαρθρωτικών πολιτικών (ΕΕ 1999).
- ¹⁶ Μια σημαντική ομάδα οικονομολόγων και η ίδια η ΕΕ πιστεύουν ότι οι επιδράσεις που δέχονται οι περιφερειακές ανισότητες από την αγορά

και τις παρεμβατικές πολιτικές είναι προς την αντίθετη κατεύθυνση. Οι μεν δυνάμεις της αγοράς τείνουν συνήθως να αυξάνουν τις ανισότητες, οι δε περιφερειακές πολιτικές να τις μειώνουν. Το καθαρό αποτέλεσμα είναι στις περισσότερες περιπτώσεις συνάρτηση του συσχετισμού δυνάμεων.

- ¹⁷ Θα πρέπει να είναι σαφές εδώ ότι το 100 της κλίμακας δεν αντιστοιχεί στον μέσο όρο αλλά στην ανώτατη δυνατή τιμή. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το 100 αντιστοιχεί στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ του Αμβούργου για το έτος 1991 και στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ των Βρυξελλών για το έτος 2000. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ του Λονδίνου δε συμπεριλαμβάνεται στους υπολογισμούς καθώς στην διάρκεια της περιόδου άλλαξαν τα γεωγραφικά του όρια και η νέα τιμή (η οποία είναι ιδιαίτερα υψηλή), εκφράζει κυρίως το δυναμισμό του "City".
- ¹⁸ Ορισμένοι συγγραφείς (Amin and Tomaney 1995, Dunford 1993), αλλά και η ΕΕ πρόσφατα φαίνεται να διαφωνούν με την παραπάνω θέση για την σχέση μεγέθυνσης και ανισοτήτων. Στον ένα ή άλλο βαθμό υποστηρίζουν την άποψη ότι η οικονομική κρίση αυξάνει τις περιφερειακές ανισότητες και η ανάκαμψη τις μειώνει. Το κείμενο της ΕΕ (1999) διακατέχεται από την αντίληψη ότι η ύφεση φέρνει απόκλιση των φτωχών περιφερειών (ή ανακοπή της σύγκλισης) ενώ η ανάκαμψη φέρνει σύγκλιση.
- ¹⁹ Η σχέση του οικονομικού κύκλου και των τάσεων σύγκλισης – απόκλισης στα διάφορα χωρικά επίπεδα δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς. Γνωρίζουμε ότι στις τελευταίες δύο δεκαετίες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από χαμηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, επικρατούν τάσεις σύγκλισης μεταξύ των χωρών και απόκλισης στο εσωτερικό των χωρών. Επίσης γνωρίζουμε ότι στις δεκαετίες του 1960 και 1970, οι οποίες χαρακτηρίζονται από υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης, επικρατούσαν τάσεις διατήρησης (ή και μικρής αύξησης) των ανισοτήτων μεταξύ των χωρών και τάσεις σύγκλισης στο εσωτερικό των χωρών. Η σχέση όμως μεταξύ των δύο επιπέδων δεν έχει μελετηθεί επαρκώς.
- ²⁰ Υπενθυμίζουμε ότι οι δυνάμεις της αγοράς που τείνουν να πολώνουν το οικονομικό χώρο και να αυξάνουν τις ανισότητες είναι (α) οι εσωτερικές και εξωτερικές οικονομίες κλίμακας στην παραγωγική διαδικασία, οι οποίες υποδηλώνουν ότι η παραγωγικότητα είναι υψηλότερη σε μεγάλες κλίμακες παραγωγής και σε μονάδες που λειτουργούν σε παραγωγικά clusters, (β) οι διεθνικές επενδύσεις που διακρίνονται από μια συγκεκριμένη χωροθετική συμπεριφορά που ευνοεί τις μητροπόλεις και τις δυναμικές περιοχές (CEC 1993) και (γ) ορισμένοι

τύποι διεθνών οικονομικών σχέσεων, όπως το διακλαδικό εμπόριο (inter-industry trade), που επιτείνουν την παραγωγική υστέρηση των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών (Petrakos 2002).

- ²¹ Η προοπτική αυτή προς το παρόν δεν βρίσκει ανταπόκριση ούτε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία ανησυχεί για τις επιπτώσεις των δαπανών και των ελλειμμάτων στην ανταγωνιστικότητα της Ευρωπαϊκής οικονομίας, ούτε από τις ανεπτυγμένες χώρες της ΕΕ, οι οποίες θεωρούν ότι ήδη συμβάλλουν δυσανάλογα στον κοινοτικό προϋπολογισμό (Amin and Tomaney 1995).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amin A., Charles D. and Howells J., (1992) Corporate Restructuring and Cohesion in the New Europe, *Regional Studies*, 26(4): 319-331.
- Abraham F. and Van Rompuy P. (1995) Regional convergence in the European Monetary Union, *Papers in Regional Science*, 74(2):125-142.
- Armstrong H. (1995) Convergence among regions of the European Union, *Papers in Regional Science*, 74(2): 143-52.
- Amin A. and Tomaney J. (1995) 'The Regional Dilemma in a Neo-liberal Europe', *European Urban and Regional Studies*, 2(2):171-88.
- Barro R.J. and Sala-i-Martin X., (1991) Convergence Across States and Regions, *Brookings Papers on Economic Activity*, 1: 107-182.
- Barro R.J. and Sala-i-Martin X., (1992) Convergence, *Journal of Political Economy*, 100: 223-251.
- Camagni R., (1992) Development Scenarios and Policy Guidelines for the Lagging Regions in the 1990s, *Regional Studies*, 26(4): 361-374.
- CEC, (1991) The Regions in the 1990s, Fourth Periodic Report, Commission of the European Communities, Brussels.
- CEC (1993) New location factors for mobile investment in Europe,

- Final Report, Regional Development Studies, No 6, Commission of the European Community, Brussels.
- Dunford, M. (1993) Regional Disparities in the European Community: Evidence from the REGIO Databank, *Regional Studies*, 27(8): 727-743.
- Economou D. (1997) The impact of the First Community Support Framework for Greece: The anatomy of failure, *European Urban and Regional Studies*, Vol. 4, No. 1, pp. 71-84.
- ΕΕ (1999) Η Έκτη Περιοδική Έκθεση για την Κοινωνική και Οικονομική Κατάσταση και Ανάπτυξη των Περιφερειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Λουξεμβούργο.
- Esteban, J. M. (2000) Regional convergence in Europe and the industry mix: A shift-share analysis. *Regional Science and Urban Economics* 30: 353-364.
- European Economy (2002) 2002 Broad Economic Policy Guidelines, No 4. European Commission.
- Eurostat (2002) New Cronos Database. <http://europa.eu.int/newcronos>.
- Faini, R. (1983) Cumulative process of deindustrialization in an open region: The case of Southern Italy, 1951-73. *Journal of Development Economics* 12(3): 277-301.
- Georgiou G. (1994) The Implementation of EC Regional Programmes in Greece: A critical Review, *European Planning Studies*, 2(3): 321-336.
- Gutierrez J. and Urbano P. (1996) 'Accessibility in the European Union: the impact of the trans-European road networks', *Journal of Transport Geography*, 4(1): 15-25.
- Hurst C., J.F. Thisse and P. Vanhoudt (2000) 'What diagnosis for Europe's ailing regions?' *EIB Papers*, 5(1): 9-29.
- Krugman P. (1991) Increasing returns and economic geography, *Journal of Political Economy*, Vol. 99, 183-99.
- Lopez-Bazo, Enrique, Esther Vaya, Antonio J. Mora, and Jordi Surinach (1999) Regional economic dynamics and convergence in the European Union. *Annals of Regional Science* 33(3): 343-370.
- Martin, Philippe and Carol A. Rogers (1995) Industrial location and public infrastructure. *Journal of International Economics* 39: 335-351.
- Midelfart-Knarvik K. H., Overman H., Redding S. and Venables A. (2000) The location of the European industry, *Economic Papers* 142, European Commission, Directorate General for Economic and Financial Affairs.
- Neven, Damien and Claudine Gouyette (1995) Regional convergence in the European Community. *Journal of Common Market Studies* 33(1): 47-65.
- Nijkamp P. (1993) Towards a Network of regions: The United States of Europe, *European Planning Studies*, 1(2): 149-168.
- Obsfeld M. and Peri G. (1998) Regional non-adjustment and fiscal policy, *Economic Policy*, 26: 205-47.
- Overman H. and Puga D. (1999) Unemployment clusters across European regions and countries, Discussion Paper 2250, Center for Economic Policy Research.
- Petrakos G. (2000) 'The spatial impact of East-West integration in Europe', in Petrakos G., Maier G. and Gorzelak G. (eds.) *Integration and Transition in Europe: The Economic Geography of Interaction*, London: Routledge, pp. 38-68.
- Petrakos G. (2002) 'Peripheral European Transitions: The Trade Relations of the Balkan Countries' Discussion Paper Series, Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly.
- Petrakos G. and Saratsis Y. (2000) Regional Inequalities in Greece, *Papers in Regional Science*, 79: 57-74.
- Πετράκος Γ. (1993): "Η Κινητικότητα της Εργασίας στο Χώρο και η Ανεργία των Αστικών Κέντρων: Από τα Νεοκλασικά στα

Πιθανολογικά Υποδείγματα", στο Π. Γετίμης, Γ. Κουκαλάς, Ν. Μαραβέγιας "Άστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη. Θεωρία, Μεθοδολογία, Πολιτική", Εκδόσεις Θεμέλιο, σελ 211-238.

Πετράκος Γ. και Δ. Οικονόμου (1999) 'Διεθνοποίηση και διαρθρωτικές αλλαγές στο Ευρωπαϊκό σύστημα αστικών κέντρων' στο Οικονόμου Δ. και Πετράκος Γ. (επιμ.) Η ανάπτυξη των Ελληνικών πόλεων: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις αστικής ανάλυσης και πολιτικής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας – Gutenberg, σελ. 13-44.

Πετράκος Γ. (2000) 'Οικονομία και Χώρος: Προς μια επανεξέταση σχέσεων και πολιτικών', στον Συλλογικό Τόμο του Τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης: Δεκαεπτά Κείμενα για τον Σχεδιασμό, τις Πόλεις και την Ανάπτυξη, σελ. 299-322.

Πετράκος Γ. και Ψυχάρης Γ. (2003) 'Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα', Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, υπό έκδοση.

Puga D. (1999) The rise and fall of regional inequalities, *European Economic Review*, 43(2):303-334.

Puga D. (2001) European regional policies in light of recent location theories, CEPR Discussion Paper 2767, Center for Economic Policy Research, London.

Rodriguez-Pose A. (1999) Convergence or divergence? Types of regional responses to socio-economic change in western Europe, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 90(4): 363-378.

Suarez-Villa L. and Cuadrado Roura J. (1993) Regional Economic integration and the evolution of disparities, *Papers in Regional Science*, 72(4): 369-87.

Yuill D, Bachtler J and Wishlade F (1999) *European Regional Incentives*, 1999, London: Bowker-Saur. Eighteenth Edition.

Vickerman R., Spiekermann K. and Wegener M. (1999) 'Accessibility and Economic Development in Europe', *Regional Studies*, 33(1): 1-15.